

MUSKOVICS ANDREA ANNA

**„HITTÜNK, MERT JÓ
KERESZTÉNYEK VOLTUNK.”**

'Málenkij robotra' hurcolás Tárnokról

Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata
Tárnok, 2017

NÉPRAJZI ÉS HELYTÖRTÉNETI FÜZETEK TÁRNOKRÓL
4.

Sorozatszerkesztő
Muskovics Andrea Anna

Tördelte
Mahmoudi-Komor Judit

Borítóterv
Ábel András

A borítón
A II. világháborús emlékmű (Fotó: Czabán Dávid, 2016)

A fényképeket retusálta
Ábel András

ISBN 978-615-00-1019-9

© Muskovics Andrea Anna
© Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása esetén lehetséges.

Nyomta és kötötte: Pharma Press Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Fabók Dávid

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	6
BEVEZETÉS	7
A CIVIL LAKOSSÁG ELHURCOLÁSÁNAK OKAI	12
'MÁLENKIJ ROBOTRA' HURCOLÁS TÁRNOKRÓL	14
Az elhurcolás hátterében álló okok	14
A január 8-i összegyűjtés és előzményei	16
A foglyok Temesvárra és Szegedre szállítása	20
<i>Gyalogmenet Bajára</i>	20
<i>Temesvár és Szeged</i>	24
A gyűjtőtáboroktól a Szovjetunió légereiig	29
'Élet' a Szovjetunió táboraiiban	31
Hazatérés	33
ZÁRÓGONDOLATOK	37
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM	38
FÜGGELÉK	40
A 'málenkij robot' tárnoki áldozatai	40
„Gyászol az én kicsi falum...”	43



A 'málenkij robotra' hurcolt tárnokiak és az itthon maradt családtagjaik emlékére.

Proháczikné Poszmik Elvira

*Gyászol az én kicsi falum
Sok-sok éve már,
Gyászmisére hív a barang
Sok éve már.
Gyertyát gyújtunk, imádkozunk,
Könnyeinket törölgetjük
Sok-sok éve már.
Idegenben porlik testük,
De a csendes éjszakában
Lelkük hazajár.
Felhallik a sóhajtásuk
Évek óta már.
Isten, haza, család, gyermek
Jaj, de messze már!*



ELŐSZÓ

„Múlt nélkül nincs jövő / S minél gazdagabb a múltad, / Annál több fonálon / Kapaszkodhatsz a jövőbe.” Babits Mihály szavai a korábbi évtizedekben is aktuálisak voltak, modernizálódó, felgyorsuló világunkban viszont még inkább figyelembe veendő. Ehhez a múlthoz mind történelmünk, mind népi kultúránk hozzátartozik: azoknak a történelmi eseményeknek az ismerete, azoknak a hagyományoknak a megőrzése, amelyek tárnokivá tesznek bennünket, amelyek biztosítják kötődésünket őseinkhez, lakóhelyünkhöz.

Babits Mihály szavaiban ott van önkormányzatunk legfőbb célja, működésének értelme: „Múlt nélkül nincs jövő...” És valóban. A jövőt ahhoz, hogy szilárd talajon állhasson, valamire építeni kell. Mire építhetjük mi, tárnoki emberek településünk jövőjét? Őseink hagyományaira, elődeink munkájára, valamint arra, hogy a jelenben és a jövőben is olyat alkotunk, amellyel közösséget teremthetünk, amelyre utódaink oly büszkék lesznek, mint amilyenek mi vagyunk őseinkre, Tárnok múltjára.

Önkormányzatunk az elmúlt években, a hagyományőrző események mellett a helytörténeti és néprajzi kutatások támogatásával is igyekszik hozzájárulni múltunk, népi örökségünk megőrzéséhez. Fontosnak tartjuk, hogy ezek az ismeretek a szélesebb közönséghez is eljussanak. A 2014-ben és 2016-ban megjelent önálló kötetek után ezért 2017-ben egy füzetorozatot indítottunk. Az egyes tematikus számokban elsősorban azokat a kutatási eredményeket szeretnénk közreadni, amelyek külön-külön nem tennének ki egy önálló kötetet, egy későbbi monográfiában azonban a terjedelmi korlátok miatt csak röviden utalhatnánk rájuk.

Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata



Az államnemzetek gyásznapként emlékeznek történelmük legsötétebb napjaira. Gyásznapja azonban nemcsak nemzeteknek, hanem településeknek is lehet. Tárnok gyásznapja 1945 óta január 8-a. 1945-ben ezen a napon hurcolták 'málenkij robotra'¹ a 18 és 45 év közötti férfilakosság jelentős részét. Az első túlélők 1945 nyarán tértek haza, de volt, aki közel kilencévi szenvedés után láthatta viszont családját.

1945-ben eddigi ismereteink szerint 65 Tárnokról elinduló férfi köszönt el örökre családjától.² 1945. január 8-án családok tucatjai hulltak szét, amelyek közül közel hetven soha többé nem egyesült újra. Asszonyok siratták férjüket, anyák gyermekeiket, nagyszülők unokájukat, gyermekek édesapjukat, fiatal lányok kedvesüket. Nem volt olyan fiatal vagy idős, nő vagy férfi Tárnokon, aki ne veszítette volna el legalább egy családtagját, barátját vagy ismerősét.

A túlélőkben a mai napig ott vannak a kérdések: Mit vétettem? Kinek ártottam? A hozzátartozók pedig évtizedek múltán is felteszik a kérdést, hogy mi történt

szerettükkel. Ezekre a kérdésekre pontos válaszokkal a mai napig nem szolgálhatunk, és sok kérdésre már nem is lesz válasz. Hosszú évtizedeken keresztül beszélni sem lehetett a történekről, gyászolni, kérdezni nem volt szabad. Mindezek miatt a mai napig nincsenek pontos adataink arról, hogy 1944-ben és 1945-ben hány százezer civilt hurcoltak el Magyarországról, s hogy ezek közül hányan voltak tárnokiak.

Több évtizednyi hallgatás után azonban ma már szabad beszélni e tragédiáról, de akik mesélni tudnának, egyre kevesebben vannak. Az elmúlt években azonban többen fájó szívvel, de elmondták történetüket. Elmesélték, hogy legalább töredékekben megismerjük az 1945. január 8-án és a rákövetkező nehéz esztendőkből történeteket.

A II. világháború áldozataival kapcsolatos első kutatásokat Cserhádi István végezte, aki az 1980-as években kezdte összeállítani az elhunytak listáját.³ Az 1988 májusára elkészült lista 177 személyt tartalmazott. Ez a szám később 193-ra emelkedett. Ezeket a neveket vésték fel az 1989.

¹ A málenkij robot (kis munka) kifejezést kétféle kontextusban használjuk írásunkban, amelyet az idézőjel használatával kívánunk megkülönböztetni. Amennyiben valóban kis munkáról, maximum egy-kétnapos munkavégzésről van szó, a málenkij robot kifejezést használjuk, ha viszont a kifejezés valójában az elhurcolást, a szovjet táborokban végzett kényszermunkát takarja, akkor félidézőjelbe ('málenkij robot') tesszük a kifejezést.

² Eddigi ismereteink szerint 66-an hunytak el 'málenkij roboton', Polacsek Ferencet azonban nem nyolcadikán, hanem pár nappal később vitték el. Az áldozatok közül ketten nem tárnoki lakosok voltak, de január 8-án rokonuknál tartózkodtak, így ők is elmentek jelentkezni. Petró Károly 1911-ben New Yorkban született. 1938-ban családjával látogatóba jött Magyarországra, ahol bevonultatták katonának. 1945 januárjában Tárnokon tartózkodott, így ő is elment nyolcadikán a Vásártérre. Az IQSYS Hadifogoly-adatbázis szerint 1945. május 28-án hunyt el Temesváron. A másik nem tárnoki lakos Vakulya József volt. Ő az elhurcolás napján sógoránál, Vadkerti T. Ferencnél volt. Halálával kapcsolatban pontosabb információkkal nem rendelkezünk. (A két nem tárnoki lakossal kapcsolatos adatokat Cserhádi István gyűjtéséből ismerjük.)

³ Munkáját többen segítették, név szerint Gyurcsa Mihályné Kőfalusi Évát, Lizicska Józsefné Szabó Évát, Pillár Rudolfot, Sulai Andrást és Sulai Andrásné Mikulásik Gabriellát említi.

október 29-én felavatott II. világháborús emlékműre. Közülük 61 személlyel kapcsolatban írta azt Cserhádi István, hogy 'malenkij roboton' hunyt el.⁴

A legújabb kutatások 2012 őszén kezdődtek, ennek eredményeként nyílt meg 2013. január 8-án Tárnokon a *Malenkij*

robot. Ahogy az emlékezet megőrizte című kiállítás a Tárnoki Művelődési Ház és Könyvtárban, amelyet a látogatók január 31-ig tekinthettek meg.⁵ (1. kép) Ekkor a személyes visszaemlékezések gyűjtése mellett megkezdtük a Cserhádi István anyagában szereplő adatok ellenőrzését, pontosítását is.⁶



Az emlékmű az I. világháborús obeliszk két oldalán kapott helyet (Fotó: Ábel András, 2017)

A II. világháború tárnoi áldozatainak emlékét megőrkítendő Emlékmű Bizottság 1989. január 31-én alakult meg öt taggal (Cserhádi István, Kriskó Gyula, Lepnyák János, Lizicska József, Márki Gyula). A bizottság legfontosabb feladata volt, hogy minden olyan törvényes lehetőséget felhasználjon, amely elősegíti az emlékmű építését.

Az emlékmű elkészítésével kapcsolatos árajánlatot, amelyet a Kőfaragó és Épületszobrászipari Vállalattól kértek, az 1989. június 2-i ülésen tárgyalták meg. Ez elfogadásra került, és ezt követően fel-

hívás jelent meg egyrészt adományok gyűjtésére, másrészt pedig kérték a lakosságot, hogy segítsenek a még hiányzó áldozatok összegyűjtésében.

Az emlékmű a terveknek megfelelően időben elkészült, ünnepélyes felavatására 1989. október 29-én került sor. Ezt követően, november 7-én, az alakuló ülésen hozott döntés értelmében az Emlékmű Bizottság megszüntette tevékenységét.

A táblára a Cserhádi István által történt gyűjtés alapján kerültek fel a nevek. Munkájában többen is segítettek, s ennek során 193 elhunyt nevére találtak rá.

Forrás: Az Emlékmű Bizottság jegyzőkönyvei (Cserhádi István tulajdona)

⁴ Itt a kérdőívein szereplő adatokat vettük figyelembe. Az összesítő füzetben 63 személynél áll az, hogy roboton halt meg.

⁵ A kiállításon, amelyet Muskovics Andrea Anna rendezett, a személyes visszaemlékezések alapján követhetjük végig az eseményeket. Emellett három vitrinben az elhunyt és túlélő áldozatok tárgyait is láthatták a látogatók. A kiállítás központi részét az emlékfal adta, amelyen az elhunytak fényképei voltak láthatók.

⁶ Az elhunytakkal kapcsolatos adatokat lásd: Muskovics 2016b. 165–181.



1. kép: Az elhunytak emlékfala a 2013-as kiállításon (Fotó: Muskovics Andrea Anna, 2013)

„HITTÜNK, MERT JÓ KERESZTÉNYEK VOLTUNK.”

9

MUSKOVICS ANDREA ANNA



2. kép: Részlet a 2016-os kiállításról (Fotó: Czabán Dávid, 2016)

A témával kapcsolatos első publikáció egy, a 2013-as kiállítás címét viselő újság volt, ami 2015. január 8-ra, az elhurcolás hetvenedik évfordulójára jelent meg. Ekkor nyílt meg az a kiállítás is, amely valamennyi, a II. világháborúban elhunyt tárnokinak kívánt emléket állítani.⁷ Ezt követően a kutatások félbeszakadtak, de egy sikeres pályázatnak köszönhetően 2015 nyarán folytatódtak.

Ennek eredményeképpen jelent meg 2016. január 8-ára a *„Mit vétettem, kinek ártottam?” Tárnokiak malenkij roboton* című kötet, amely 16 visszaemlékezést tartalmaz.⁸ Ezek – hat kivételével – interjúk alapján szerkesztettek. A kötet második felében az elhunytak arcképcsarnoka található. Ekkor nyílt meg harmadik kiállításunk is, amely a táborokban elhunytaknak állított emléket. (2. kép)

⁷ A Muskovics Andrea Anna által rendezett kiállítás 2015. január 8-a és február 9-e között volt látható a Tárnoki Művelődési Ház és Könyvtárban.

⁸ Muskovics 2016b.

Tárnok mellett, az érdi elhurcolásban érintett települések közül még Érden történtek jelentős kutatások. Itt a korábban összegyűjtött visszaemlékezések kiadását a Magyar Földrajzi Múzeum vállalta magára. A múzeumban 2015. október 21-én nyílt meg a témával kapcsolatos időszaki kiállítás, illetve ugyanezen a napon egy konferencia keretében is megemlékeztek a hét évtizeddel korábban történt eseményekről.⁹ A konferencia előadásai, valamint a visszaemlékezések nyomtatott formában is megjelentek.¹⁰

Az érintett területen az elmúlt évtizedekben készített interjúknak köszönhetően tehát jó pár visszaemlékezés gyűlt össze, ahhoz azonban, hogy az elhurcolásról még alaposabb képet kaphassunk, levéltári kutatásokra is szükség van. Az ilyen irányú vizsgálatok 2015 végén kezdődtek meg, amely eredmények több tanulmányban is megjelentek.¹¹ Jelen írásban ezek összegzésére teszünk kísérletet. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a kutatást még korántsem tekinthetjük lezártnak, az érdi elhurcolással kapcsolatos kérdések közül is még sok feltáratlan.

⁹ Szabadulás nélkül. *A Szovjetunióba 70 évvel ezelőtt kényszermunkára elhurcolt Érd és környéki honfitársaink emlékére*, 2015. október 21. – Magyar Földrajzi Múzeum.

¹⁰ LENDVAI TIMÁR 2016.

¹¹ MUSKOVICS 2016a.; 2016b.; 2017a.; 2017b.



A CIVIL LAKOSSÁG ELHURCOLÁSÁNAK OKAI¹²

„HITTÜNK, MERT JÓ KERESZTÉNYEK VOLTUNK.”

12

MUSKOVICS ANDREA ANNA

A II. világháború egészen más volt, mint az 1914–1918 között zajló háború, 1944-ben ugyanis a harcok a civil lakosságot is elértek, akiknek közelről kellett megtapasztalni a háború borzalmait. Ekkor azonban még senki sem sejtette, hogy százezrek számára a háború vége nem a békét, hanem a többéves szenvedést, a kényszermunkát fogja elhozni.

A civil lakosság tömeges elhurcolásának egyik fő oka a Szovjetunió rendkívül nagy munkaerő-szükséglete volt. A legújabb kutatások 27 millió főben állapítják meg emberveszteségüket. A munkaerőhiányt tovább fokozta, hogy a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartották fenn. A birodalomnak tehát több millió munkára alkalmas személyre volt szüksége az újjáépítéshez. A katonaként fogságba esettek azonban nem tudták pótolni a kieső munkaerőt, így a civil lakosság elhurcolásával kívánták megoldani ezt a hiányt, amelyhez a kollektív bűnösség elve adott alapot.¹³ Mindezen túl azonban a korabeli Magyarországról történő elhurcolásoknak még három további oka volt, amely alapján az elhurcolt polgári személyek három csoportba sorolhatók.

Az első ilyen az etnikai tisztogatás volt, amely alapon elsősorban az 1938–1941

között visszacsatolt, majd a háború végén ismét elvesztett területeket kívánták megtisztítani a magyaroktól és a németektől, ezzel is biztosítva az országhatárokat. Mindezek miatt Kárpátalja területéről a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által 1944. november 12-én kiadott 0036-os parancs alapján körülbelül 30 ezer főt, míg Észak-Partiumból, Észak-Erdélyből és a Székelyföldről 25-35 ezer, a Délvidékről minimum 15 ezer, a Felvidékről pedig mintegy 10 ezer főt hurcoltak el a magyar és a német polgári lakosok közül.

Az elhurcolások második oka a hadifogolylétszám kiegészítése volt. Ennek két indítéka lehetett. Egyrészt végrehajthatták legfelsőbb szintű elhatározásból, amelynek alapját az a döntés adta, mely szerint az egész ország területén össze kellett szedni és hadifogságba vetni azokat a férfiakat, akik 1941-től katonai szolgálatot teljesítettek. Másrészt viszont helyi szintű, szubjektív döntés eredménye is lehetett. Ez utóbbiakért a szovjet egységek parancsnokai tehető felelőssé, akik a feletteseik által kitűzött hadműveleti célok elérésének késését általában az ellenséges erők magas létszámával magyarázták. Ilyen alapon hurcoltak el például az elhúzódo tordai csata miatt körül-

¹² A fejezet Bognár Zalán alábbi írásai alapján készült: BOGNÁR 2005.; 2017b.

¹³ A kollektív bűnösség elvét a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadta, de a gyakorlatban mindig is alkalmazta. Sztálin már az 1943. március 23-án, Edennel, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésen kijelentette, hogy „Magyarországot meg kell büntetni”. 1943. június 7-én pedig Molotov, szovjet külügyi népbiztos a következőket írta a brit diplomácia megkeresésére: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott [...] a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.” BOGNÁR 2005. 181–182.





belül 10 ezer embert, de a Nyíregyházáról, Debrecenből és a környékükről összeszedett 10 ezer főt is a szovjetek egy számukra hadműveleti kudarccal végződő páncélos csata után szedték össze. És ide sorolhatók a budapesti csatát követő elhurcolások is, amelyek létszámukat tekintve minden korábbi meghaladtak.

A polgári lakosság tömeges összegyűjtésének harmadik oka a német származás volt, amelyre a szovjet Államvédelmi Bizottság 1944. december 16-i, 7161. számú határozata alapján került sor. Ez kimondta, hogy „a Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti – férfit és a 18 és 30 év közötti nőket”. A német származás indokával elhurcoltak száma a trianoni Magyarország területéről körülbelül 60-65 ezer fő, a visszacsatolt területekről pedig mintegy 35 ezer fő. A német származás indokával tehát összesen körülbelül 100 ezer főt hurcoltak el. Ez az elhurcolás két alapvető dologban tért el a

korábban említett kettőtől. Egyrészt már nőket is összeszedtek, másrészt pedig ezeket az embereket internáltként vitték el, külön táborokba gyűjtve őket. Nekik jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, ugyanis a háttározatba belekerült, hogy az elhurcoltaknak engedélyezni kell, hogy meleg ruhaneműt, ágyneműt és élelmet vihessenek magukkal.

A tömegesen elhurcolt polgári személyek, akár hadifogolyként, akár internáltként estek fogságba, az úgynevezett GUPVI-lágerekbe¹⁴ lettek elszállítva. Ezek is az NKVD¹⁵ felügyelete alá tartoztak, akárcsak a GULAG-lágerek,¹⁶ de a két táborrendszer között jelentős különbségek voltak. A GUPVI lágereinek foglyait tömegesen hurcolták el, személyes ítélet nélkül, lényegtelennek tartva azok személyes kiletét. Ezzel szemben a GULAG lágereibe személyre szóló, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek alapján hurcolták el az embereket. A másik lényeges különbség az volt, hogy míg a GUPVI-lágerek túlnyomó többsége a birodalom európai részén helyezkedett el, addig a GULAG-táborok általában az Urálon túli, vagyis a birodalom ázsiai részén voltak találhatóak.

¹⁴ GUPVI: Glavnoje Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih/Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság.

¹⁵ NKVD: Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel/Belügyi Népbiztosság.

¹⁶ GULAG: Glavnoje Upravlenyje Lagerej/Lágerek Főparancsnoksága.





'MÁLENKIJ ROBOTRA' HURCOLÁS TÁRNOKRÓL

Az elhurcolás háttérében álló okok

Az I. világháborúban – eddigi ismereteink szerint – 105 tárnoki katona vesztette életét vagy tűnt el nyomtalanul,¹⁷ ekkor azonban még senki nem sejtette, hogy a 21 év múlva kitörő újabb háború még több tárnoki életét fogja követelni. A fronton vagy fogságban elhunyt katonák mellett pedig a II. világháború már több mint száz civil életét is kioltotta.¹⁸

A szovjet csapatok 1944 karácsonyán érték el a Buda környéki településeket, ahol a lakosságot kezdetektől fogva elvitték kisebb munkákra, málenkij robotra (lövészárkok ásása, halottak temetése stb.). Ezekben az esetekben azonban valóban kisebb munkákról volt szó, néhány óra vagy egy-két nap után mindenki hazatérhetett. Az 1945. január 8-án, álhírrrel félrevezetett lakosokra azonban már több hónapnyi vagy évnyi kényszermunka várt. De mi állhatott az elhurcolás háttérében?

A korábbi fejezetben már említettük, hogy a kutatások a civil lakosság tömeges elhurcolásával kapcsolatban három konkrét, közvetlen okot említenek. Ezek közül az egyik a hadifogolylétszám-kiegészítés, amelynek ürügyén a legnagyobb számban a

fővárosból és környékéről, köztük Tárnokról hurcolták el a civil lakosságot. Ennek háttérében Budapest elhúzódó ostroma állt.

Sztálin parancsának értelmében Budapestet Malinovszkij marsallnak menetből kellett volna elfoglalnia, ezzel szemben a hadművelet 108 napig tartott. Malinovszkij a megtorlástól való félelmében a főváros bevételenek elhúzódását az ellenséges német–magyar erők nagy számával magyarázta. 80 ezer helyett 180-200 ezer fős haderőről számolt be, és a fogságba esettek számát 138 ezer főben adta meg. Miután Budapest védői közül mintegy 40 ezer fő eshetett szovjet fogságba, a hiányzó fogoly mennyiséget, azaz körülbelül 100 ezer főt a polgári lakosság köréből kellett pótolni. A foglyokat egyrészt a fővárosból, másrészt a környező településekről szedték össze.¹⁹

Az érdi elhurcolás háttérében tehát a budapesti ostrom elhúzódása állt, de ezt nyilvánosan sosem mondták ki. Emiatt a helyi lakosság csak találgathatott. Ennek következtében Érden egy közhiedelem is kialakult, és Szentirmay Jánost tették felelősé a történetekért. Az I. világháborús hadifogolyként oroszul jól beszélő Szentirmay községi bírónak, majd 1945 márciusában a Nemzeti Bizottság elnökének nevezték ki,

¹⁷ Az 1927. június 12-én felavatott emlékműre 82 nevet véstek fel. Az elmúlt években az I. világháborúban elhunyt vagy eltűnt katonákkal kapcsolatban Ábel András végzett kutatásokat. Gyűjtőmunkája során elsősorban az ezredkönyveket és a holtá nyilvánításokat használta fel, de jelentős segítséget kapott a Hadtörténeti Intézet bécsi kirendeltségétől is. 2017. június 12-én, az emlékmű állításának kilencvenedik évfordulójára az obeliszket renoválták, amelyen a bővített névsor is helyet kapott.

¹⁸ 1944-ben megkezdődött a zsidó családok elhurcolása, valamint decemberben a front Tárnokot is elérte. Eddig 37 zsidó áldozatról tudunk, a Tárnok körül zajló harcokban elhunytak számát pedig 13-ra tesszük. A háború utolsó tárnoki áldozata is civil volt: a tízéves Mülhauser János, akinek halálát egy 1974. március 2-án felrobbant lövedék okozta.

¹⁹ A budapesti elhurcolásról lásd: BOGNÁR 2017a.





és az terjedt el róla, hogy ő vitette el a férfilakosságot, mert Érden abban az időben sok nyilas és szökött katona volt. Bűnbak-ká tételének hátterében azonban egy 1945. április 10-i esemény is állhatott, amelyről az érdi Nemzeti Bizottság 9. rendes ülésének jegyzőkönyve számolt be április 12-én: „Napirend előtti felszólásra engedélyt kapott Szentirmay János községi bíró, ki a IV. 11.-i eseményeket ismertette. Ugyanis előző nap Földházy Antal biz. tagnál megjelent lakásán egy érdi lakos ki előadta, hogy a szegedi csillagbörtönből szabadult 1 000 érdi lakossal együtt. Bugyi községig együtt mentek, de ő lábfejása miatt lemaradt. Egy orosz gk. [gépkocsi – M. A. A.] felvette és a Duna partra szállította őt, a Dunán át egy csónakkal jött. Az elbocsájtott érdekek minden élelem nélkül menetelnek Budapest felé. Földházy másnap felkereste Kovács vezető jegyzőt, kinek azt tanácsolta, hogy dobszó után hívja fel a lakosságot, hogy a jan. 8-án elvitt férfiak útban vannak Budapest, illetve Érd felé és a hozzátartozók egynapi ételmezt hozzanak a községhez, hogy azt azután kocsival elébük lehessen vinni. A dobolásra a lakosság az ételmezt hozta és mivel közben az a hír terjedt el, hogy az elvittek már Nagytétényt elérték, erre az említettek hozzátartozóinak nagy tömege ellepte az országutat és Nagytétény felé haladtak. Később azonban ezen hírt a Nagytétény felől jövők megcá-

holták és egyes emberek az amúgyis túlfűtött idegállapotot arra használták fel, hogy a községvezetők ellen izgassanak. Ennek megfelelően azután a tömeg megrohanta a községvezetők, rendőrséget. Tettleg bántalmazta Pleskó András vizsgálati foglyot és Ercsy Olivér községi jegyzőt. [...] Elnök [Szentirmay János – M. A. A.] a felszólalásában kifejti, hogy az eseményekért senki felelőssé nem tehető, mert az események tévedésen alapulnak. A községvezetők ért támadás nem volt szervezett támadás, hanem a község vezetősége csődítette oda az embereket, ami sajnálatos tévedés volt. [...] Földházy Antal biz. tag fentieknek megfelelően kéri a községvezetőt, hogy a támadás sajnálatos körülmények összejátszásának eredménye volt és nem nevezhető a községvezetőség elleni tüntetésnek.”²⁰

A közhiedelem, hogy egy ember tehet az elhurcolásról, illetve hogy a települést nyilas volta miatt büntették, még a későbbi hónapokban is többször felbukkan a jegyzőkönyvekben,²¹ és később több érdi visszaemlékezőnél is előkerült, hogy Szentirmay János tehető felelőssé az elhurcolásokért.²² Ezt azonban kizárólagos okként nem fogadhatjuk el, és erre már Pokorny Ferenc is felhívta a figyelmet, amikor arról írt, hogy Szentirmay János „legfeljebb csak végrehajtója volt annak, amit tőle az oroszok követeltek. Együttműködött velük, kidoboltatta a gyülekezés időpontját, mást azonban

²⁰ MFM ÉNBj, 1945. április 12. Az írógéppel írt szövegben az elütésekből származó nagyobb hibákat a könnyebb olvashatóság miatt javítottuk.

²¹ „Pedig egyszer már 2 700 derék férfi elhurcolásával fizettünk nyilas község hírünkért. Hogy tehát megszűnjék a suttozó propaganda, a szabotázs, fel kell állítanunk egy internáló tábort.” MFM ÉNBj, melléklet.

²² Részlet Szilágyi József és Szilágyi Józsefné visszaemlékezéséből: „Na, január 1-jén lett Szentirmay a falu vezetője, azt ü vitetett el minket, mert azt mondta, hogy az egész falu nyilas. Az ü felesége egy fehérorosz nő vót, az első háborúból hozta, valami előkelő nő volt, azt ők lettek az atyaiistenek...”; „Mikor megtudtuk, hogy ő vitette el az embereket, mentünk mi, asszonyok a tanácsházához, hogy adják ki a piactérré, csak öt percre, majd mi elintézzük... ez '45 nyarán volt...” LENDVAI TIMÁR 2016. (2.) 18. További példaként lásd: LENDVAI TIMÁR 2016. (2.) 34.



aligha tehetett volna se értük, se ellenük.”²³ A Szentirmay János elleni vádak egyértelműen azért sem állják meg helyüket, mert nem csak Érdet érintette az elhurcolás.²⁴ Meg kell még jegyezni, nem Szentirmay János volt az egyetlen, akit megpróbáltak felelőssé tenni az eseményekért. Tárnokon is több személlyel kapcsolatban említették, hogy tudhatták, mi fog történni Érden. Ezen kérdések tisztázásához azonban még további kutatásokra van szükség.

A január 8-i összegyűjtés és előzményei

Érdről és környékéről 1945. január 8-án vitték el a férfiakat, de előzményként egy 1945. január 6-i érdi eseményt is meg kell említeni. Ekkor Érden, az Alsó és Felső utcákban körülbelül 250 főt gyűjtöttek össze, amely mintegy 100-120 családot érintett.²⁵ A házaknál este, váratlanul jelentek meg a fegyveres szovjet katonák és a férfiak többségét összefogdosták, majd az egyik pincébe zárták őket. Szilágyi József érdi lakos így emlékezett az eseményekre: „Az oroszok sokszor vittek el munkára embereket, vagont kirakodni, ágyúállást ásni, ápolónőnek, vagy éppen péknek, akár több hétre is. 1945. január 6-án azonban más volt a helyzet. Végigjárták a községet, és minden munkára alkalmas férfit vagy éppen fiút elvittek. De mivel nem mindenkit találtak otthon, így

január 8-án kihirdették, hogy aki dolgozni akar, az jelenjen meg a vásártéren...”²⁶

A hatodikán összeszedett csoportot másnap, január 7-én hajtották el Ercsi irányába, azon a napon, amikor megtörtént a másnapi igazoltatás miatti kihirdetés is. Ezt vagy kidobolták, vagy konkrét személyeket kértek fel arra, hogy járják végig az egyes házakat és pincéket. Tárnokon a feladat végrehajtásával elsősorban a település előjáróit, valamint a közéletben vezető szerepet betöltőket bízták meg, hogy senki ne kételkedjen a szavukban, és minél többen jelentkezzenek Érden. A parancs értelmében másnap, január 8-án, reggel nyolc órakor az érdi Vásártéren kellett megjelennie a 16 és 60 év közötti férfilakosságnak, hogy igazolást kapjanak.²⁷ A hirdetés során a megfélemlítés eszközével is éltek a hatóságok, azt mondták ugyanis, hogy ha valaki nem megy át, akkor nemcsak őt, hanem a családját is meg fogják büntetni.

Érden, a Vásártéren volt a gyülekező, a megjelenteket három csoportba osztották: 18 év alattiakra, 18 és 45 év közöttiekre, valamint 45 év felettiekre. (3. kép) A legidősebbeket hazaengedték, mivel túl sokan jelentek meg, és olyan sok fogolyra nem volt szükség. A 18 év alattiakat tornasorba állították, és a magasabbakat, hogy a szükséges létszám meglegyen, a 18 év felettiak közé állították. A többieket szintén hazaküldték. Erre Gyergyói István, aki 17 éves volt, így

²³ POKORNÝ É. N. 73.

²⁴ Az események Szentirmay János 'bukását' jelentették, 1945 májusában bírói, júliusban pedig elnöki tisztjéből is felmentették.

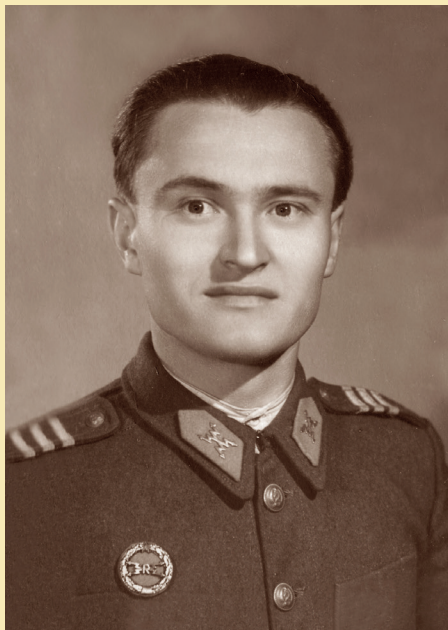
²⁵ TIMÁR 2000. 323.

²⁶ TIMÁR 2000. 323.

²⁷ A visszaemlékezők többsége így emlékszik a hirdetésre, a tárnoki Kleman Vilmos azonban arról számolt be, hogy a leventeköteleseknek is át kellett menniük Érde. Ő ekkor 14 éves volt. Több társával Ercsiből sikerült visszaszöknie. Szökésének történetét lásd: MUSKOVICS 2016b. 111–116. A leventekötelesek Érden történő kötelező megjelenésére több adattal nem rendelkezünk, a kérdés további vizsgálatokat igényel. Azt azonban többen említették, hogy az igazolás reményében 16 év alattiak és 60 év felettiak is átmentek Érde.

emlékezett: „Nekem nagy szerencsém volt. Azért vagyok itt, mert kicsi gyerek voltam. A 18 év alattiakat külön és magasság szerint sorba állították. Én alacsony voltam, hátra

kerültem. Az elejét elvitték.”²⁸ Különállították a betegeket is, akiket szintén hazarendtek. Többen azonban nem mertek kiállni a sorból, mert attól féltek, hogy nem



Kleman Vilmos (1930) 1945-ben 14 évesen indult el az érdi Vásártérre, ahonnan, bár 16 éven alatti volt, őt is elhurcolták. Ercsiből sikerült visszazöknie.

„A mai buszpályaudvar helyén egy futballpálya volt, ott volt a gyülekező. [...] Amikor összeállt a nép, akkor körbevettek minket a kozákok és elindítottak bennünket Százhalombattán át Ercsibe. [...] Ercsiben a Duna felé eső részen volt valami uradalom. Ennek az uradalomnak voltak akoljai, ilyen birkaistálló, amik üresek voltak, s ezekben tereltek be bennünket. [...] Úgy volt megcsinálva ez az akol, hogy félig nád-, félig cserépteteje volt. Én elkezdtem a cserepeket emelgetni. Szépen kidobáltam és megfigyeltem, hogy gyönyörű, holdvilágos éjszaka van. Megfigyeltem azt is, hogy az orosz, a kozák mikor megy el az épület előtt. Óram nem

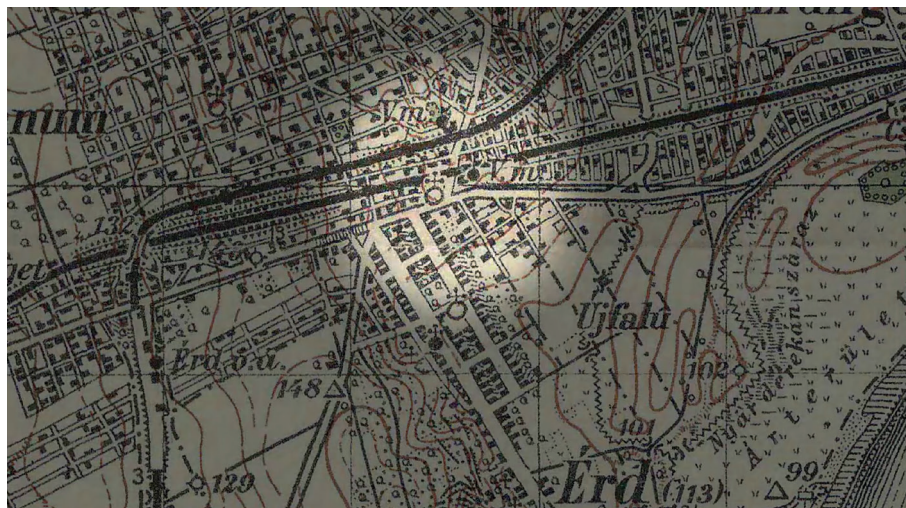
volt, így elkezdtem számolni. Körülbelül hatszázig számoltam el, akkor jött vissza. Akkor újra kezdtem számolni. Mindig 600-650 volt. Hát, visszazámoltam, hogy akkor ez annyit jelent, hogy körülbelül tízpercenként jön. Akkor mondtam ezeknek az embereknek meg fiúknak: »Én itt nem maradok, gyerekek, tiszta az idő, olyan holdvilág süt, hogy borzasztó. Itt vannak ezek az uradalmi kazlak, innen átszaladunk. Ha kilépünk, itt az eresz alatt le kell bújni. Amikor az orosz megy arra le Ercsi felé, akkor indulás.« [...] Úgy mentünk ki, hogy kiugráltunk, majd az eresz alatt elhelyezkedtünk, mint a fecskék. [...] És amikor az orosz elment, akkor mi uszgyi, neki a kazlaknak, majd onnan futottunk tovább.

Forrás: MUSKOVICS 2016b. 111–113.

²⁸ Visszaemlékezését lásd: Muskovics 2016b. 123–128.

fognak igazolást kapni, vagy agyonlövik őket. Több visszaemlékező szerint a vasutasokat is kiválogatták,²⁹ illetve azokat, akik a szovjet hadsereg számára hasznos munkát végeztek (asztalosok, pékek stb.). Rajtuk kívül csak azok láthatták viszont még aznap vagy néhány nap múlva szeretteiket, akiknek sikerült visszaszökniük.³⁰ A többieket, függetlenül attól, hogy a tárnoki elhurcoltak többsége szlovák nemzetiségű volt, elhajtották Ercsi irányába.

A visszaemlékezések alapján még felmerül a kérdés, hogy a helyi lakosság közül voltak-e olyanok, akik tudtak az eseményekről, illetve hogy a község életében vezető tisztséget betöltők kivételezett helyzetben voltak-e. Erre egyértelmű választ nem lehet adni, annyi azonban biztos, hogy Érden, a Vásártéren voltak, akiknek lehetőségük volt arra, hogy néhány személyt kivegyenek a tömegből, tehát a szovjet katonák munkáját többen is segítették az érintett



3. kép: A világosabb rész az érdi Vásártérrel és környékét jelöli, ahol 1945. január 8-án a gyülekező volt (Magyarország katonai térképe, 1941. <http://mapire.eu/hu/map/hungary1941/> /Letöltve: 2017. december 28./)

²⁹ Nem tudni, mi alapján történt a válogatás, mert voltak, akik vasutasként lettek elhurcolva. Szintén érdekes ez az adat azért, mert Bognár Zalán kutatásai azt mutatják, hogy az egyenruhás közalkalmazottakat (postások, vasutasok, rendőrök) előszeretettel vitték el a szovjetek. Ennek oka az lehetett, hogy a hadifogolyhiánnyal küzdő szovjet katonai vezetésnek jól jöttek ezek az emberek, a civil foglyok közt ugyanis könnyen rájuk süthették, hogy valamilyen fegyveres alakulatnak voltak a tagjai. BOGNÁR 2017a. 49.

³⁰ A visszaszököttek többsége Érdről vagy Ercsiből tért vissza, később erre már sokkal kisebb lehetősége volt a foglyoknak.



települések lakói közül. Korántsem biztos azonban, hogy tudomásuk lett volna arról, hogy mi fog történni a későbbiek során. Emellett az is megállapítható, hogy olyan személyeket vagy személyek rokonát is elvitték, akik valamilyen tisztséget töltöttek be a településen, ami mutatja, hogy ők sem tudhattak arról, hogy valójában hazugságról van szó. Tárnokon egy 1945. július 18-i jegyzőkönyv utal arra, hogy január 8-án a segédjegyzőt, Kiss Tamást is elvitték. A visszafogadásáról szóló jegyzőkönyvben az alábbi olvashatjuk: „Kiss Tamás segédjegyző visszafogadása: Előadó vezetőjegyző bejelenti a képviselő testületnek, hogy Kiss Tamás segédjegyző kit az oroszok 1945 január 8-án teljesen ártatlanul deportálták július 8-án hazatért.” Ezt követően

egyhangú szavazással a testület visszavette korábbi állásába.³¹ De szintén elhurcolták az iskolaigazgató Viczing Tamás testvérét, Viczing Istvánt, valamint több helyi iparost is, például a hentes Muskovits Ernőt vagy a mozi- és kocsmatulajdonos Petró Józsefet.³²

A kutatások jelenlegi állása alapján azt mondhatjuk, hogy Érdről körülbelül 200 tárnokit hurcoltak el. Erre a számra egy 1945. novemberi jegyzőkönyvből következtethetünk. Ekkor a következőt jegyezték be: „A község ferfilakóságát január 8-án 18–60 éves korig minden bünnélkül elcipelték, és ezek közül még a mai napig is 140 férfi nem tért haza.”³³ Ha figyelembe vesszük, hogy Tárnokon eddig 34 visszaszököttről tudunk, valamint azt, hogy 1945 őszéig néhányan már hazatértek, akkor ezt a számot kapjuk.

Az érdi Vásártérről elhurcoltak létszámára a visszaemlékezők nagyon eltérően emlékeznek (3 000-tól 12 000-ig), emiatt ezen kérdéssel kapcsolatban csak következtetéseket tehetünk. Ha összevetjük az egyes visszaemlékezéseket, valamint az elszórtan fennmaradt források adatait, akkor az állapítható meg, hogy körülbelül 3 000 lakost hurcolhattak el Érdről és környékéről. A legnagyobb számban, a település összlétszámából adódóan, Érdről vittek el férfiakat. Itt korábban 2 900-3 000 főre tették az elhurcoltakat, de ha a lakosság összlétszámához viszonyítunk, akkor valószínűleg kevesebb embert vittek el. Pontosabban azonban nem tudunk mondani, ugyanis eddig mindösszesen 360 név ismert. Diósdon 100-120 főben állapították meg a fogságba esett civilek számát, Tárnokon pedig körülbelül 200-ban. Bizonytalanok a számok Sós-kútról is, ahol a 'málenkij robot' csak halványan él az emlékezetben. Bár elszórt adatok vannak arra vonatkozóan, hogy többen is átmentek Érdre, tömeges elhurcolás azonban valószínűleg nem történt. Százhalombattáról pontosabb adatokkal nem rendelkezünk.

³¹ MNL PML V.1137.D/a. 1. kötet, 1945. július 18.

³² Az adatokat velük kapcsolatban lásd: Muskovics 2016b. 172–173., 178. Hasonló eseteket ismerünk Érdről és Diósdról is. Utóbbi településről Weigl Lajos irodatisztet hurcolták el, akinek állását időközben szintén betöltötték, visszatérése után azonban ismételtlen megválasztották. („...akit 1945. január 8-án az orosz katonák közmunkára vittek, és a szegedi börtönből csak a napokban tért haza, s állását időközben a Képviselőtestület mással töltötte be...” MNL PML V.1026.D/a. 1. kötet, 1945. szeptember 9.) Érdről Földházy Antal, a Nemzeti Bizottság tagjának fiát is elvitték. Ezt az apa a bizottság ülésén nem is hagyta szó nélkül. Az 1945. március 16-i rendes ülésen kifejtette, hogy ő végig baloldali nézeteket vallott, s hogy emiatt 1919-ben börtönbe is zárták, majd a későbbi években is számos hátránya származott abból, hogy kitartott politikai nézetei mellett. Fiát is ugyanebben a szellemben nevelte, mégis elhurcolták január 8-án. MFM ÉNBj, 1945. március 16.

³³ MNL PML V.1137.D/a. 1. kötet, 1945. november 21.



A foglyok Temesvárra és Szegedre szállítása

Gyalogmenet Bajára

Az elhurcoltakat Érdről először Ercsibe hajtották azzal az indokkal, hogy ott kapják meg az iratokat. (4. kép) Ekkor még a legtöbben bíztak abban, hogy valóban hozzájutnak az ígért papírokhoz, így nem sokan próbálkoztak a szökéssel. Eddig két személyről tudunk, aki Érdről tudott megszökni (Szigetvári Andor és Szlama István), egyről pedig, aki az Érd és Ercsi közti gyalogmenet során szakadt le a tömegtől (Ábel Gáspár).³⁴ Ercsiben azonban, miután mindenkit megfosztottak értékeiktől, és sokakat kopaszra is nyírtak, egyre többen gyanút fogtak. Jelenleg 13 tárnokiról tudunk, aki innen szökött vissza. (1. táblázat) A többieket gyalog indították Dunaföldváron át Bajára.

Az emberek nem voltak melegen öltözve, mert azt hitték, hamar hazaérnek, nyomorúságukat pedig növelte, hogy sokaktól már Ercsiben elvették meleg lábbelijét. Lugosi Ferenc (5. kép) erre így emlékezett: „...mindenkiről levették a jó holmikat. Nekem is elvették a csizmám. Nekem volt egy jó repülőscsizmám, hajózócsizmának hívták. Birkabéléses volt... [...] [Helyette] egy cúgos cipőt adott a ruszki. De az olyan volt, hogy ha ráléptem volna egy pengőre, megmondtam volna, hogy fej vagy írás. Olyan vékony volt a talpa. Zsákdarabokkal kötöttem be a lábamat, hogy ne fázzon. [...] Ing volt még rajtam, gatyá, kabát, no meg egy felöltő, egy nagyobb kabát. Nem voltunk melegen öltözve, mindenhol fáztam. Kalapban voltam, de lenyírták a hajamat, így még jobban fáztam. Nem mindenkire került rá a sor, de akire rákerült, az bizony megjárta. Na, aztán így mentünk, minden nap körülbelül ötven kilométert.”³⁶

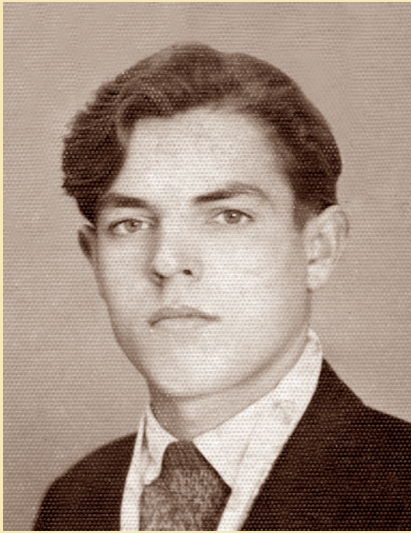
	Érd	Érd és Ercsi között	Ercsi	Cece	Dunaföldvár	Hódmezővásárhely	Temesvár	nincs pontos adat
Fő	2	1	13	1	3	1	1	12

1. táblázat: Települések, ahonnan a 'málenkij robotra' elhurcolt tárnokiak visszaszöktek³⁵

³⁴ Szökésük történetét lásd: Muskovics 2016b. 117–119., 129–131.

³⁵ Hódmezővásárhelyről Palotai Istvánnak sikerült megszöknie a kórházból az egyik ápolónő segítségével. Történetét lásd: Muskovics 2016b. 152. A temesvári kórházból Pintér Lőrinc tért haza, aki egy falubeli asszonynak köszönhette az életét. „Édesapánk annyira lebetegedett, hogy lemondtak róla az orvosok. Így mesélte: »Emlékszem, hogy jött egy pap és feladta az utolsó kenetet.« Utána kirakták a halottak közé. Ekkor érkezett meg egy tárnoki nő, aki kereste a férjét. Megtalálta a férjét, de már halott volt. Észrevette viszont, hogy az édesapám, akit gyerekkorából ismert, még él. Úgy adták ki, hogy azt mondta, ő a férje.» Muskovics 2016b. 159.

³⁶ Muskovics 2016b. 41–42. Lugosi Ferencet (1924–2013) 20 évesen hurcolták el Érdről. Temesvárról az első transzportok egyikével vitték el. Konstancán keresztül Tbilisizibe került, ahol hegesztőnek jelentkezett. Ebből kifolyólag nem táborokban lakott, hanem folyamatosan utazott, mindig oda irányították, ahol éppen munka volt. 1947-ben baleset érte, áramütést kapott. Többhónapos ápolás után munkaképtelenségét nyilvánították, és bekerült abba a csoportba, melyben a hazaszállításukra várók voltak. Egyhónapos vagonbéli utazás után 1948. augusztus 22-én tért haza. Visszaemlékezését lásd: Muskovics 2016b. 40–52.



Szlama István (1927–2009) 17 évesen ment Érdre jelentkezni, de még a gyülekező alatt sikerült megszöknie unokatestvérével, Szigetvári Andorral.

„A polgári iskolánál mondtam az embereknek, hogy álljanak félre, vagyunk hárman fiatalok, elmegyünk, körülnézünk, hogy mi újság. Amikor odaértünk, akkor még fegyveres őrség nem volt. Unokabátyám, akit szintén Szlama Istvánnak hívtak, megkérdezte az egyik szovjet katonától: »További, kudá igyeme?« Azt mondta: »Na Ercsi, na robot.« Mondtam a haveroknak, ismerősöknek: »Ebből már nem összeírás lesz, hanem elvisznek munkára, szökjünk meg!« Senki nem vállalta. Azt mondták, hogy agyon lőnek. Nem mertek megszökni.

Összetalálkoztam Szigetvári Andorral, az unokabátyámmal, és megbeszéltük a dolgot. A református templom mögött átugrottuk a kerítést és kimentünk az érdi kissorompóig, a mostani Sanghaj kocsmá mögé. Ott volt a hajtány, arra fölültünk és a sóskúti hídig eljöttünk. A híd föl volt robbantva. Ott álltunk meg, ott szálltunk le.”

Forrás: MUSKOVICS 2016b. 117–119.

A közel 200 kilométeres úton az elhurcoltak alig kaptak ételmet. A foglyok, ahogy tudtak, próbáltak magukon segíteni: kiszedték a szántóföldön őszről bennmaradt terményeket, leszedték a mellettük elhaladó székérről a kukoricát. A helyi lakosoknak többnyire tiltották a segítséget, de sokan a veszély ellenére is megpróbáltak némi ételmet juttatni a foglyoknak. Ka-

locsán például egy asszony friss pogácsát dobott be a menetbe, de voltak, akik vizet vittek az elhurcoltaknak. A foglyoknak sokszor napokon keresztül nem adtak enni, ha pedig kaptak valamit, ahhoz semmilyen evőalkalmatosság nem járt. Pálmai Ferenc³⁷ (6. kép) visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Cécén birkákat vágta le, amiből egy kanál meleg étel jutott volna mindenkinek, de se

³⁷ Pálmai Ferenc (1923–1996) 21 évesen esett fogságba. Temesvárról az utolsó transzporttal szállították el. A Szovjetunió területén több táborban is megfordult, de visszaemlékezésében név szerint csak a Ladoga-tó melletti Priozersket, valamint a Finn-öböl partján fekvő Szentpétervárt, az egykori Leningrádot említi. A 7714-es számú foglyotáborból, Leningrádból tért haza 1948 májusában. Visszaemlékezését lásd: Muskovics 2016b. 102–108.



4. kép: A II. világháború áldozatainak emlékére állított kereszt az Ercsi felé vezető út mellett. Felirata: *Ezen az útvonalon hajtották fogságba Érd és környéke férflakosságát mintegy 4500 főt 1945 jan 8.-án a Szovjetunióba.* (Fotó: Muskovics György, 2013)

kanaluk, se tányérjuk nem volt. Sokan így arra kényszerültek, hogy a markukból, kalapjukból egyék meg az ételmet.³⁸ Kevesen voltak azok, akiknek a menetelés során sikerült valamilyen edényt szereznie.³⁹

Éjszakára többnyire uradalmak gazdasági épületeibe terelték a foglyokat, csűrökbe, magtárakba, juhhodályokba, istállókba. Egy-egy épületbe a befogadóképességhez mérten általában két-háromszor annyi embert zsúfoltak be. A nyomorúságos körülményekről Nagy István és Pálmai Ferenc így számoltak be: „Sötétedésre értünk Cecére, ahol egy juhhodályba terelték, amin se ajtó, se ablak nem volt. Reggel ébresztő után leengedtek csoportonként egy mocsaras-nádas szélére, és ott lehetett mosakodni és vizet inni, ha fel tudtad törni a jeget.”⁴⁰

„Az örök úgy igyekeztek, hogy sötétedésre, éjszakára menedékbe érjünk, pajtákba zárjanak, hogy ne tudjunk mozogni. Borzasztó bűdös volt bennük, jó másfél méteres trágyában és elhullott álatok között éjszakáztunk. A menetben elől haladók először nem akartak bemenni. Ekkor az oroszok körbefogták a tömeget, az oldalsókat ütötték, kit ahol értek, fejen, lábon, karon. Így a nép befelé indult, a hátulja tolt az elejét.”⁴¹

A visszaemlékezések alapján nemcsak a körülmények, hanem a menet útja is jól rekonstruálható. (7. kép) Ercsiből a lakott településeket kerülve Cecére vitték a sok ezer embert. Több visszaemlékező is utal arra, hogy itt harci események alakultak ki a szovjet és német csapatok között,

³⁸ Muskovics 2016b. 102.

³⁹ Lugosi Ferenc egy varrógépből kiesett fiókot tudott megszerezni, mikor Baján hajtották őket keresztül. „Mondtam a Futó gyerekeknek [...], hogy ha lesz valami kajaosztás, akkor odamegyünk és ebből eszünk. Hát, úgy is volt.” Muskovics 2016b. 42. A visszaemlékezésekből egyértelműen kiderül, hogy később, a táborokban is felbecsülhetetlen értékű volt az evésre alkalmas tárgyagnak.

⁴⁰ Muskovics 2016b. 57–58.

⁴¹ Muskovics 2016b. 103.



5. kép: Lugosi Ferenc (Cserháti Istvánné Lugosi Zsuzsanna tulajdona)



6. kép: Pálmai Ferenc (Pálmai Ferencné Lugosi Éva tulajdona)

emiatt visszafordították őket Sáregresre. Egy nap csúszással azonban ismét vissza lettek hajtva Cecére,⁴² ahonnan tovább gyalogoltatták őket Dunaföldvárig, ahol a félig lerombolt földvári híd deszkapallóin kellett átkelniük. Innen Hartán és Duna-patajon keresztül érték el Kalocsát, majd a bajai táborn.⁴³

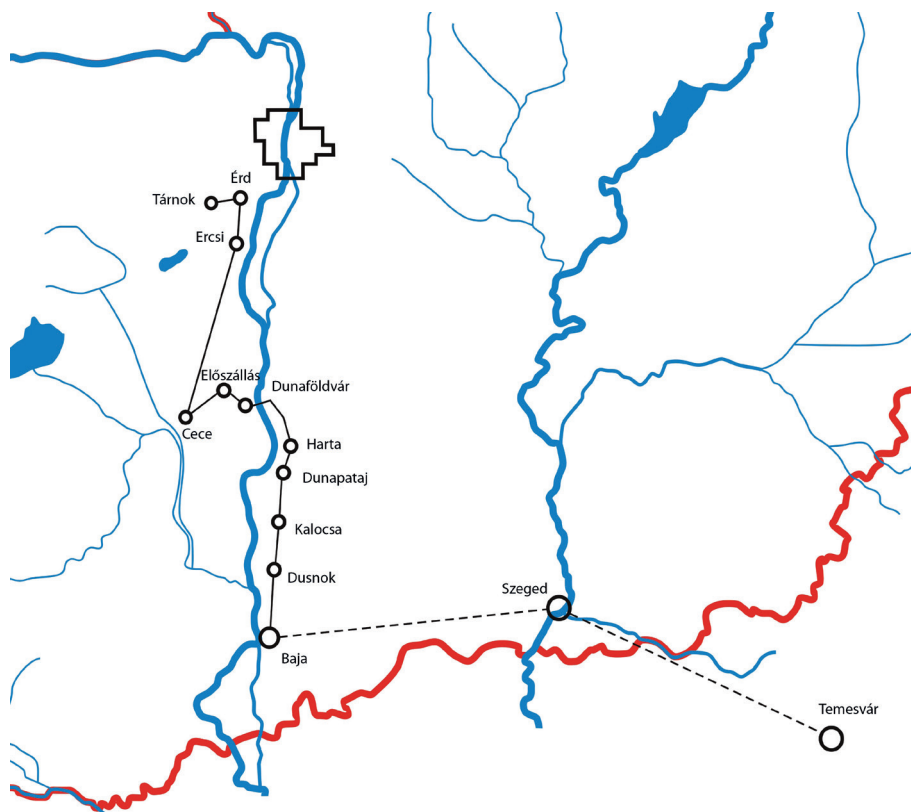
A visszaemlékezésekből arra következtethetünk, hogy a bajai táborba valamennyi tárnoki elhurcolt eljutott,⁴⁴ a kimerültségtől, alultápláltságtól azonban itt már többen meghaltak.⁴⁵ A többieket egy-két hét után továbbvitték, a hova és hogyan kapcsolatban azonban kérdések merülnek fel.

⁴² Cecével kapcsolatban meg kell említeni, hogy több – bár bizonytalan – adat van arra, hogy innen a legfiatalabbakat hazaengedték. Az érdi Romits Antal azonban visszaemlékezésében azt írja, hogy bár a fiatalokat félreállították, végül erre nem került sor a harci események megváltozása miatt. LENDVAI TIMÁR 2016 (2.). 149. Az adatok ellentmondásossága miatt a kérdés további kutatásokat igényel, nem zárható azonban ki az sem, hogy bár néhány fiatal elengedtek, de kevesebbet, mint amennyit eredetileg szándékoztak.

⁴³ Közlekedés-földrajzi helyzete miatt nemcsak egy különleges jelentőségű hadifogolytáborn hoztak létre a városban, hanem az internáltként elhurcoltak jelentős részét is átmenetileg ide gyűjtötték össze. 1944. október végétől 1945 augusztusáig működött. Nemcsak a Baján és környékén elfogottakat vitték ebbe a táborba, hanem a Budán és tágabb környékén hadifogságba vetett katona és civil foglyok tízezreit is, akiket különböző utakon keresztül gyalogoltattak ide. Az 1945. január 8-án, az érdi Vásártéren összegyűjtött embereket is ide hajtották, ahonnan aztán Temesvár és Szeged felé vitték őket tovább. A táborban körülbelül 25 ezer ember tartózkodott, és 1945. januártól augusztusig több mint 120 ezer fogoly járta meg ezt a lágeret. BOGNÁR 2012. 322–323.

⁴⁴ Az adatok Petró Józseffel kapcsolatban bizonytalanok, akit Dunaföldváron az egyik szovjet katona megvert, sérüléseibe pedig hamarosan behalt. Nem tudni pontosan, hogy eljutott-e Bajáig. MUSKOVICS 2016b. 58., 103.

⁴⁵ A tárnokiak közül eddigi ismereteink szerint öten hunytak el Baján: Dombos Mihály, Mészáros József, Mihálovics Pál, Szathmári József, Takács József. Bővebben lásd: MUSKOVICS 2016b. 165–181.



7. kép: A tárnokiak útja Baján át vezetett Temesvárra és Szegedre (Szerkesztette: Czabán Dávid)

Temesvár és Szeged

A Bajára megérkezett foglyokat a gyűjtőlágerbe zárták, ahonnan a legtöbbeket pár nap múlva Temesvár irányába vitték tovább. A foglyokat marhavagonokba terelték, de Lugosi Ferenc arról számolt be, hogy voltak, akiknek nem jutott hely, így azoknak gyalog kellett megtenniük az utat. „Pár nap múlva betoltak egy vonatot. Aki fölfért rá, az vonattal ment, a többi gya-

log Temesvárig. Borzasztó messze van az, jaj, Istenkém! Többek közt én is gyalog mentem. Fiatal voltam, összeálltunk páran a haverokkal, hogy mi megyünk gyalog, hátha valahol leléphetünk. De szökésről szó sem lehetett. Ahol kinézett valaki az udvaron, azt már berántották a sorba. Így kerültünk mink Temesvárra.”⁴⁶

A foglyok útvonalával kapcsolatban még egy kérdés merül föl: mindenkit Temesvárra szállítottak, vagy voltak, akiket

⁴⁶ Muskovics 2016b. 42.



Szegedre vitték? A tárnoki adatok – egy bizonytalan adatközlést kivéve – azt mutatják, hogy Temesvárra vitték a foglyokat, és onnan majd a tifusz kitornte után vitték el egy részüket Szegedre. Egy érdi elhurcolt azonban így emlékezett a Baját követő útra: „Az elhurcolás második és a szenvedések legszomorúbb stációja akkor kezdődött, amikor a bajai huszárlaktanyából négy-öt nap eltelte után tehervagonokba rakva továbbítottak Temesvárra, míg másokat Szegedre, a Csillagbörtönbe, hogy onnan később a romániai Foksányi lágerebe kerüljenek.”⁴⁷ Adatok hiányában pontosabb következtetéseket nem vonhatunk le. Elképzelhető, hogy voltak, akiket Bajáról közvetlenül Szegedre szállítottak, de az Érdről elhurcoltak többségét Temesvárra vitték, ahonnan majd a tifuszjárvány következtében szállítottak át sokakat Szegedre, ahol jelenlegi ismereteink szerint 13 tárnoki vesztette életét, Temesváron pedig 33.

Valamennyi túlélő borzalmas állapotokat írt le a temesvári és szegedi táborokról. Állandó volt a túlzásfűlés, tisztálkodásra nem volt lehetőség, a foglyok élelmezése minimális szinten mozgott. Mindezek miatt Temesváron már 1945. január végén, február elején kitört a tifuszjárvány, aminek következtében február végére a tábort lezárták. A még 'egészséges' foglyokat a Szovjetunió lágereibe és Szegedre vitték tovább, a betegek pedig a fertőzött lágere területén maradtak. Azok a szerencsések, akik felépültek, az első hazatérők lettek. Őket 1945 nyarán–őszén engedték haza.

A temesvári borzalmakról Eszéki Imre (8. kép) és Nagy János (9. kép) így beszélt: „Temesváron az Arad felé vezető úton volt a lágere, negyvenezer emberrel. Temesvár egy hatalmas gyűjtő volt, ott nagyon sok ember meghalt legyengülés és fertőző hasmenés, flekktífusz miatt. Tömegsírokat kellett ásni. Meghalt százhuszból sok tárnoki... Or-

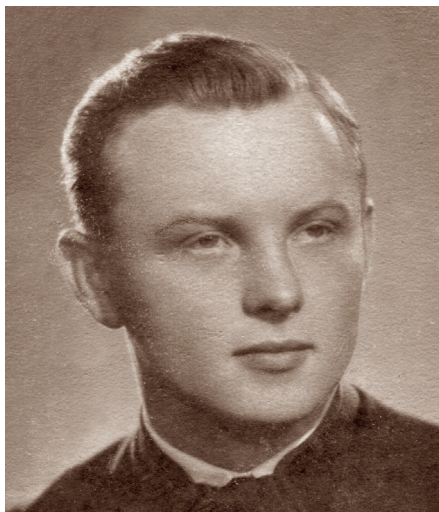
	Baja	Szeged	Temesvár	Vonatút, elosztótáborok	Szovjetunió	Ismeretlen
Fő	5	13	33	4	2	9

A 66 tárnoki elhunyt halálozási helye a kutatások jelenlegi állása szerint

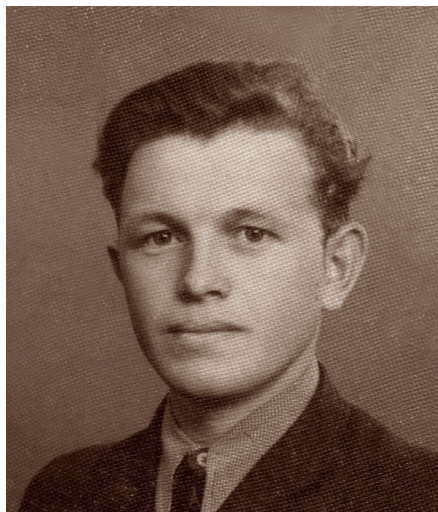
Ha megnézzük az elhalálozások helyét, döbbenetes statisztikát kapunk. Bár pontos számokat nem lehet mondani, de az eddigi eredmények egyértelműen azt mutatják Tárnok esetében, hogy a foglyok többsége Temesváron és Szegeden hunyt el, ami alátámasztja a járványok pusztító hatását. Az elhunytak közel 80%-a a Szovjetunióba sem jutott ki, már a gyűjtőtáborokban elhunyt.

⁴⁷ Sz. n. 2006.





8. kép: Eszéki Imre (Melicher György tulajdona)



9. kép: Nagy János (Nagy János tulajdona)

vos az volt, de nem lehetett hozzájutni, és gyógyszer amúgy sem volt. Volt nap, hogy nem kaptunk enni. Az ételmet nagy, kétszáz literes vashordókban hozták egész nap. Valamiféle híg lisztleves, kenyér, cukor, de az nem mindig. Aki odajutott, evett, aki nem, az éhen maradt. A latrina hosszú, mély árok volt, előtte levert karókon egy keresztberakott gerenda. Aki beleesett a latrinába, az ott halt meg. Latrinahalál a gyengéknek. Az összes fogoly körülbelül fele itt halt meg.”⁴⁸ „Temesváron negyvenezer hadifogoly volt. Szerencsére olyan épületet kaptunk, ahol

volt padló. De volt olyan épület, ahol bokáig ért a sár, és oda is behajtották az embereket. [...] Ők lefeküdni, leülni sem tudtak. Nagyon sokan meghaltak. El lehet képzelni, hogy milyen lehetett abban a sárban állni, mert nem volt piccs, nem volt hova lefeküdni. Nekünk sem volt piccsünk, de nekünk legalább padló volt, amire le tudtunk ülni. A borzalmas körülmények miatt kiűtött a tifusz, naponta több mint száz ember halt meg. Minket az utolsó transzporttal vittek el februárban, utána lezárták a tábor, se ki, se be nem engedtek senkit.”⁴⁹ (10. kép)

⁴⁸ Muskovics 2016b. 22–23. Eszéki Imrét (1924–2004) 20 évesen hurcolták el Érdről 'málenkij robotra'. Temesvárról az utolsó transzporttal szállították a Râmnicu Sărat-i elosztótáborba, ahonnan Leningrádba vitték. A 7714-es számú lágerből tért haza közel két és fél éves fogság után, 1947. június 27-én. Visszaemlékezését lásd: Muskovics 2016b. 22–24.

⁴⁹ Muskovics 2016b. 95. Nagy Jánost (1923) 21 évesen hurcolták el Érdről öccsével, Nagy Istvánval. Temesvárról az utolsó transzporttal szállították át a szegedi Csillagbörtönbe, ahonnan júniusban vitték ki a Szovjetunióba. Először egy Kazany közeli erdőben dolgoztatták. Innen 1945 decemberében bekerült a város melletti táborba, ahol először hegesztőként dolgozott, majd egy bőrgyár újjáépítéséhez rendelték ki. 1947 elején megbetegedett, így átszállították a zelenodolszki táborba. Innen tért haza 1947. június 29-én. Visszaemlékezését lásd: Muskovics 2016b. 94–97.



*Az egykori láger helyén álló emlékmű
(Fotó: Bognár Zalán, 2012)*

Temesvár a szovjet hadifogságba került katonák és civilek elosztótáborra volt. A körülbelül 50 barakkból álló táborban több tízezer embert helyeztek el. 1945. január végén, február elején a nyomorúságos körülmények miatt tífuszjárvány tört ki, emiatt február végére lezárták a tábort. Az Érdről 1945. január 8-án elhurcoltak közül rengetegen haltak meg itt.

A túlélők közül többen 2007-ben visszatértek szenvedéseik helyszínére. A zárandoklat ötlete Érdről, Kávrán Istvántól származott. Az utazást a tárnoki és az érdi önkormányzat támogatta. A csoport először Szegeden állt meg, majd innen mentek tovább Temesvárra, ahol a város peremén látható az az emlékmű, amely a táborban szenvedőknek állít emléket. A túlélők és a leszármazottak itt helyezték el az emlékezés virágait és mécseseit, Lizicska Józsefné segítségével pedig a megemlékezés végén felolvasták a 'málenkij roboton' elhunyt tárnokiak neveit, illetve Proháczikné Poszmik Elvira versét. A csoportnak másnap a temesvári római katolikus székesegyházban Túri László nagyprépost, újkissodai római katolikus plébános celebrált gyászmisét.

Forrás: Tárnokhír, 2007. augusztus. 20–21.

Nem voltak jobbák a körülmények a szegedi Csillagbörtönben sem. „Az elhelyezésünk az még mindig kemény padló, vagy még keményebb betonpadló volt. Volt olyan eset is, amikor a magánzárkának használt kétszer három méteres cellába tizennyolc-húsz embert is bezsúfoltak, minden fekvőalkalmatosság nélkül, élre fektetve, mint a heringeket. Ha éjjel a sötétben ki kellett menni, egymást tapostuk kimentelkor, mert már a virradatot a folyosón

kellett eltölteni. Reggelenként megkaptuk a három deciliter levest, huszonöt deka kenyeret, este az üres teát. Abból már akár fél litert is kaphattunk, ha abban a hidegben sorba álltunk érte” – írta visszaemlékezésében Nagy István.⁵⁰ A nyomorúságos körülmények miatt hamarosan itt is kitört a tífusz, így a még egészséges vagy betegségből felépült foglyok többségét mielőbb megpróbálták továbbszállítani.

⁵⁰ MUSKOVICS 2016b. 60.



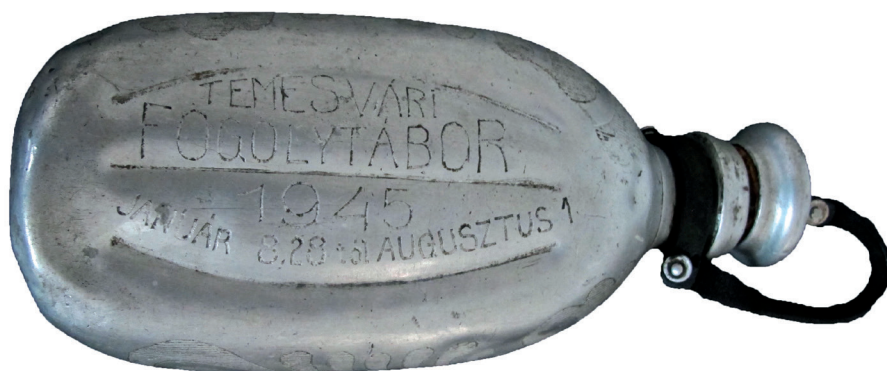


A szegedi Csillagbörtön (Fotó: Muskovics Andrea Anna, 2017)

A máig létező büntetés-végrehajtási intézet létrehozásáról 1881-ben döntöttek. Az épületkomplexum eredetileg három funkcionális egységből állt: törvényszéki fogház, büntető törvényszéki palota, börtön. E legutóbbi csillagalakban épült, innen a közismert Csillagbörtön elnevezés. A II. világháború végén az épületben hadifogolytábor működött.

A szegedi lágerekbe több tízezer Budáról és tágabb környékéről kerültek, például Érdről, Tárnokról, Dorogról, Budafokról stb., többnyire a bajai vagy a temesvári lágerekből. A tárnokiak ez utóbbi táborból lettek átszállítva a tifuszi járvány kitörte után, 1945 februárjában. Jelenlegi ismereteink szerint közülük 13-an hunytak el itt.

Forrás: BOGNÁR 2012. 324.



10. kép: Lehel József kulacsa a temesvári lágerekből (Lizicska Józsefné Szabó Éva tulajdona)

A gyűjtőtáboroktól a Szovjetunió lágereigi

A túlélők visszaemlékezése alapján részletesebben Temesvárig tudjuk végigkövetni az elhurcoltak útját, ezután azonban, mivel többnyire külön barakkokba, végül pedig más-más táborokba kerültek, elsősorban már csak saját sorsukról tudtak beszámolni. Természetesen ahány fogoly, annyi sors, de a gyűjtőtáborokba kerülés után alapvetően négyféleképpen alakulhatott egy-egy személy útja. (2. táblázat)

1. Az Érdről elhurcoltak többségét a temesvári lágerbe, kisebb részüket pedig a szegedi Csillagbörtönbe szállították. Mind a két helyen a rossz higiéniai viszonyok és a túlszűfoltóság következtében kitört a tifusz. A járványban ezrével haltak meg a foglyok, emiatt a temesvári tábor le is zárták, a szegedi börtönből pedig a reptérre vitték tovább a foglyokat. A járványok kitörése után a foglyok többségét megpróbálták

továbbszállítani, csak a betegek maradtak a táborokban. Közülük a szerencsésebbek felépültek. Többségüket 1945 nyarán és őszén hazaengedték.

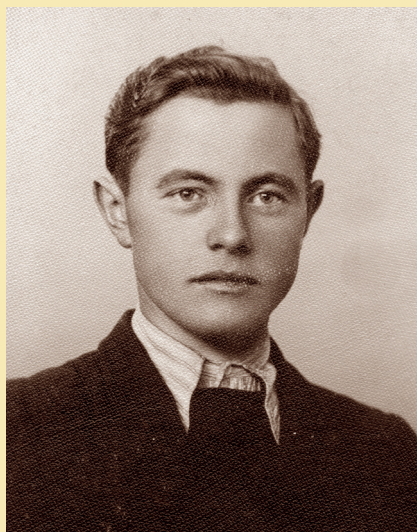
2. A temesvári lágerben kitört tifusz miatt a még egészséges foglyokat mielőbb megpróbálták továbbszállítani. Nagy részüket a romániai elosztótáborokon (Foksány, Râmnicu Sărat) keresztül közvetlenül a Szovjetunióba vitték. A Bajáról Szegedre szállított foglyok szintén ezt az utat járták be.

3. A Temesvárról elszállított foglyok kisebb részét Szegedre szállították. Innen, a járvány kitörte után őket is a Szovjetunió lágereibe vitték tovább a romániai elosztótáborokon keresztül. A szerencsések, felépülve betegségyükből, hazatérhettek.

4. Temesvárról és Szegedről is a foglyokat a GUPVI lágereibe szállították. A túlélők többsége innen tért haza, de voltak, akiket koholt vádak alapján elítéltek, így a GULAG-táborokba vitték őket.

Útvonalak				
Temesvár/Szeged	Temesvár/Szeged	Temesvár		Temesvár/Szeged
↓	↓	↓		↓
hazatérés	elosztótáborok (Foksány, Râmnicu Sărat)	Szeged		elosztótáborok (Foksány, Râmnicu Sărat)
	↓	↓	↓	↓
	GUPVI-lágerek	elosztótáborok (Foksány, Râmnicu Sărat)	hazatérés	GUPVI-lágerek
	↓	↓		↓
	hazatérés	GUPVI-lágerek		GULAG-lágerek
		↓		↓
		hazatérés		hazatérés

2. táblázat: A foglyok sorsának alakulása Bajára történő megérkezésük után



Az Érdről január 8-án elhurcolt tárnokiak közül eddig Nagy Istvánról (1926–2013) tudjuk, hogy a Gulág poklát is megjárta. 1947. június 4-én, két és fél évnyi fogság után szabotázs címén 25 évi kényszermunkára ítélték. Miután cipőjének talpa elkopott, a táborban ígéretet kapott arra, hogy ha szerez anyagot, készítenek neki talpat. Ehhez egy féktömlőt akart bevinni, amit azonban megtaláltak nála a táborba történő esti visszatéréskor. Azonnal börtönbe vetették, és nem egészen két hónap alatt az ítélet is megszületett.

„Az élelmezés fogolyviszonylatban tűrhető volt, csak a lábbelikkal volt baj. A műhelyben semmiféle talpnak való nem volt. A suszterek azt mondták, hozzáal anyagot, megcsináljuk. Én egy féktömlőt vittem be a lágerbe,

de a kapunál motozás volt, és elvették. Utána azonnal vittek a dutyiba, még a vacsorát sem adták oda. Ez úgy április derekán lehetett. A fogdából időnként vittek kihallgatásra. A kihallgatás során többször is vertek, mert nem azt mondtam, amit ők szerettek volna hallani. Még maga a lágerparancsnok, egy ruszin tolmács is azt mondta, hogy elküld az új hazába. Majd május 15-én bevittek a kettesszámú börtönbe, ahol összekevertek az orosz köztörvényesekkel. Június 4-én, a tárgyalás napján találkoztam a tolmáccsal, aki a volt lágerparancsnok bátyja volt. Rögtön azzal kezdte, hogy én nem tudok semmit sem tenni, mert el fognak ítélni, csak azt nem tudja még, hogy mennyire. A tárgyalóteremben velem szemben közlegénytől alezredesig egy csomó katona volt, mind engem vádolt, mint háborús bűnöst. Az ítélet indoka: amerikai parancsra szabotáltam. Az 58/7 számú paragrafus értelmében szabotázásért 25, azaz huszonöt év szabadságvesztésre ítélték. Még szerencse, hogy már megszűnt a halálítélet, mert kivégeztek volna. Egy pillanatra meglepődtem, de utána gondoltam, hogy ez úgysem lehetséges. Visszavittek a börtönbe, ahol már az orosz tisztek vártak, akik húsz évre voltak elítélve. Megkérdezték, mennyit adtak. Erre én válaszoltam: »Huszonöt év.« Ők erre azt felelték: »Ez semmiség, a Sztálin megdöglik, haza fogsz menni.« Ezt ők már 1947-ben tudták.”

Forrás: Muskovics 2016b. 65–66.

'Élet' a Szovjetunió táborában

A tárnokiak egy része Temesvárról, másik része pedig Szegedről került a Szovjetunió különböző lágereibe Foksányon [románul Focșani],⁵¹ illetve Râmnicu Săraton⁵² keresztül. Ezekről a hónapokról, évekről már csak a személyes történetek alapján számolhatunk be, a legtöbben egyedüli tárnokiként vagy egyedüli magyarként szenvedtek az egyes táborokban. Nagyritkán előfordult, hogy valaki összetalálkozott egy falubelivel, de többnyire akkor is csak rövidebb ideig tudtak együtt maradni.

A különböző táborokban egy dolog volt közös: az átélt borzalmak (az élelemhiány, a hideg, a nem megfelelő ruházat, a higiénia hiánya). Valamivel jobb helyzetben azok voltak, akiket szakmunkásnak választottak ki. Ezen szerencsések közé tartozott Lugosi Ferenc is, aki hegesztőként dolgozott. (11. kép) Ez a munkakör lehetővé tette számára, hogy viszonylag szabadon mozogjon, és jobb ételt kapjon. „Először csináltak egy szerződést, és kaptam egy kétlapos igazolványt. Lefényképeztek, ráírták az adatokat és aláírták. Ez érdekes dolog volt, mert a komisszárrok-



11. kép: Lugosi Ferenc cigarettatartója a fogságból, amelyet saját maga készített egy kulacsból 1947-ben (Cserháti Istvánné Lugosi Zsuzsanna tulajdona)

⁵¹ Az NKVD (Belügyi Népbiztosság) 176-os, egyik legnagyobb, 40 ezer főt befogadó átmeneti gyűjtőtábor, 1945-től a Magyarországról elhurcolt hadifoglyok elosztásának fontos logisztikai központja volt. A Szovjetunióba menő fogollyszállítványok 70%-át az egészségügyi állapot alapján osztályozva ebből a táborból indították útra. A barakkok zsúfoltsága, a minimális ellátottság, a higiénia hiánya miatt rendszeresen tifusz- és vérhasjárványok pusztítottak. Később e tábor lett a fogságból hazatérő magyar foglyok egyik, országon kívüli utolsó állomáshelye is. Drós 2008. 794–795.

⁵² Elosztótábor volt Romániában.



12. kép: Lengyel Sándor (Ábel család tulajdona)

nak volt ilyen papírja, a párttitkároknak, azok irányították Szovjetunióban az egész rendszert. [...] Senkinek nem lehetett ilyen, csak ezeknek a komisszároknak. De azok úgy tisztelegtek nekem, mikor látták, hogy ugyanolyan igazolványom van, mint nekik. [...] Mint hegesztő, állandóan utaztam, mert ha valahol elkészültünk a munkával, mentünk máshova. [...] De ott nekem már jó volt, mert mindenhol, ahova mentem az igazolvánnyal, kaptam ennivalót, úgyhogy nem voltam túlzottan éhes. [...] Az volt a szerencsém, hogy önállóan jelentkeztem, hogy hegesztő vagyok. Mert, ha ez nincs, akkor lehet, hogy mentem volna bányába dolgozni.”⁵³

A szakmunkát nem végző foglyok közül a szerencsésebbek a konyhán dolgozhattak, a többieknek azonban maradt a bá-

nyákban, építkezéseken, erdőkben végzett fizikai munka, amelynek elvégzéséhez nem kaptak elegendő ételmet, és a legnagyobb hidegekben is kihajtották őket a hiányos öltözet ellenére. Mindezek mellett a különböző betegségek is szedték áldozataikat.

Az élelemhiányról Eszéki Imre így számolt be: „Az ételmet nagy, kétszáz literes vashordókba hozták egész nap, valamiféle híg lisztleves, kenyér, cukor, de az nem mindig. Aki odajutott, evett, aki nem, az éhen maradt.”⁵⁴ Lengyel Sándor (12. kép) visszaemlékezésében részletesen leírta, hogy mit kaptak egy nap: „Reggel ötkor kolompoltak. Kihozták a naposok negyven főnek a napi adagot, amelyet aztán pontos szemmértékre, mérlegelve, sorsolva kiosztottunk. Egy parányival nem lehetett több a másiké. Jó mérlegesnek kellett lenni, mert ha nem az volt, leváltották. Hatvanhét dekagramm sárkenyér, ez volt a mindenünk. Csipegetve kezdtünk hozzá, hogy délre, estére egy kicsiny darabot eltegyünk. De hát éhes ember lévén, legtöbbször megettük reggel. Hét deciliter káposztaleves, hét deciliter csája, tea, három dekagramm cukor és hét dekagramm halacska. Hol ruszli, apró kishal vagy sült hal, de ez nem maradt el. Délben már csak hét deciliter leves, valami benne és három deciliter kása. Betegnek való mennyiség. Korpaleves is volt. Az első korpa elfogyasztása után az undortól, hogy hát ezt kell megenni, sárgaságot kaptam, de abból meggyógyulva meg tudtam enni, mert az éhség rávitt. Este már csak hét deciliter tea és a hét dekagramm kicsi kis halacska volt, s hogy ne érezzük az éhséget, igyekeztünk lefeküdni és elaludni. Reggel hat órakor a reggelit

⁵³ Muskovics 2016b. 45–46.

⁵⁴ Muskovics 2016b. 22–23.



elfogyasztva, ha mindent megettünk, akkor jóllakva tizenegy óra felé már éhesek voltunk, a déli kis ebéd után már három órától éhesek voltunk, az esti kis vacsora után, jól nem lakva, már éhesek voltunk.”⁵⁵ Az élelemhiány következtében gyorsan legyengültek a foglyok. Ennek következtében sokan nem tudták az előírt normát teljesíteni, így fejadagjukat tovább csökkentették. Ezért a foglyok, ahogy teheték, megpróbálták csilapítani éhségüket. Akik nem dohányoztak, elcserélték a dohányukat élelemre. Emellett a külső, táboron kívül végzett munkák alkalmával is mindent megtettek annak érdekében, hogy némi élelemhez jussanak. A legszerencsésebbek azonban azok voltak, akik a konyhán dolgoztak, ők ugyanis könnyebben jutottak plusz élelemhez.

Az éhezés mellett a kemény munka, a hideg és a különböző betegségek is szedték áldozataikat. Lengyel Sándor 1945 karácsonya után lett súlyos beteg. „Orvosság nem volt, a beteg magától gyógyult. A magyar tiszték bíztattak, egyek a kályhából reggel kiszedett faszenet, ez tannocarbon szerű gyógyszer. Haza akarsz menni, ezt edd! S én haza akartam jönni. Ezt majszoltam. Fekete lett a szám. Nem baj, de a jó Isten segítségével meggyógyultam. Ilyen halálos nagybetegem a valótlan írna haza, hogy hát jól vagyok, jött haza a levelem. Csak így ment át a cenzúrán. A három év alatt vagy negyven piros-fehér-zöld szélű lapom vigasztalta az éjszakákat átsíró édesanyámat: élek s talán hazakerülök. Megfognak érni szüleim, testvéreim.”⁵⁶

Nagy gondot okozott a hideg is. Erről Nagy István visszaemlékezésében olvashatunk, akinek, miután koholt vádak alapján elítélték, a szibériai telek borzalmait is át kellett élnie. Többször közel mínusz 60 fokos hidegben, minimális élelem mellett kellett dogozniuk: „Még [mínusz] ötvenhat fokos hidegben is kihajtottak a jégre. 1949 karácsonján azért nem mentünk dolgozni, mert mínusz hatvankét fokot mértek. Az öröket is félóránként váltották a toronyban.”⁵⁷

A táborban szenvedők életét az is nehezítette, hogy hosszú ideig nem volt szabad levelet írniuk, így semmit nem tudhattak szeretteikről. Később, bár átnézték a leveleket, már írhattak, és biztos híreket kaphattak családtagjaikról, amely hírek erőt és vigasztalást jelentettek számukra. (13. kép)

Hazatérés

Pontosan nem tudjuk, hogy 1945. január 8-án hány tárnoki hagyta el lakhelyét és azt sem, hogy pontosan, hányan járták meg a táborokat és tértek vissza. Eddigi ismereteink szerint az első ’málenkij robotra’ hurcolt foglyok 1945 nyarán érkeztek haza. Ők voltak azok, akik Temesváron vagy Szegeden elkapták a tífuszt, de miután sikerült legyőzniük a betegséget, hazatérhettek. A foglyok többsége azonban csak 1947-ben és 1948-ban tért haza, az utolsó, a Gulágra ítélt Nagy István pedig 1953 végén szabadult.

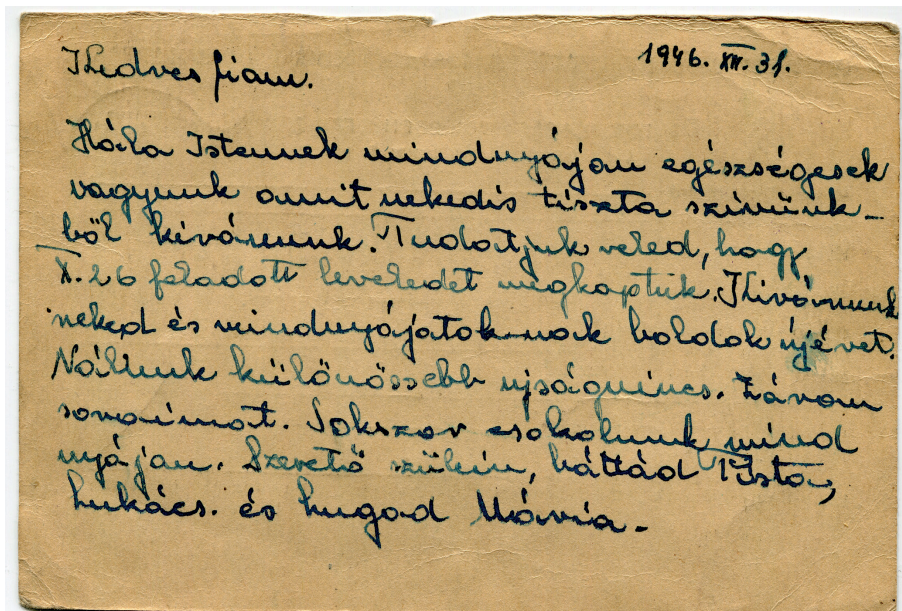
A táborokban folyamatosan hitegettek a foglyokat, hogy hamarosan haza

⁵⁵ MUSKOVICS 2016b. 31. Lengyel Sándort (1925) 19 évesen hurcolták el. Temesvárról egy Bakutól 30 kilométerre fekvő lágerbe, Sumqayit nevű településre került, ahol három évig volt fogságban. Innen tért haza 1948. június 26-án. Visszaemlékezését lásd: MUSKOVICS 2016b. 28–35.

⁵⁶ MUSKOVICS 2016b. 31.

⁵⁷ MUSKOVICS 2016b. 75.





13. kép: Palotai István fiának, Emilnek írt levele, 1946. december 31. (Palotai Emilné Lepnyák Magdolna tulajdona)

fognak térni. „Időnként közölték velünk, magyaroszkori domoj, magyarok, hamarosan mentek haza, ekkor és ekkor. Számoltuk is a napokat, de bizony nem lett belőle semmi” – írta Lengyel Sándor visszaemlékezésében.⁵⁸ A szabadulásra sokaknak hosszú éveket kellett várnia, így, mikor eljött a pillanat, elhinni sem akarták.


A hazatérő foglyokat először gyűjtőtáborokba vitték, ahol vizsgálatokon estek át, majd hosszabb-rövidebb várakoztatás után indították el őket Magyarország felé. 1949-ig Debrecenen, 1949-től pedig Nyíregyházán keresztül szállították őket haza, itt kapták meg orvosi papírjukat és a fogságban töltött évekről szóló igazolásukat. (14–15. kép)

Pálmai Ferenc 1948 májusában tért haza Tárnokra, amire így emlékezett vissza: „A hazajövetelben nem hittünk, de csak elérkezett az indulás. [...] 1948-at írtunk, május volt és érett a cseresznye. A vagonban együtt utaztam Papp Jóska-val, Zamecsnyik Lajos bácsival. Amikor megérkeztünk Debrecenbe, egyedül a Zamecsnyik Lajos bácsi szállt le a vonatról, megcsókolta a földet. »Feri, us szme doma, to je nasa uhorska zem. Feri, már itthon vagyunk, ez a mi magyar földünk« – örvendezett. [...] Mikor hazajöttem, anyám még élt, csak nézett. Papám szomorúan, öregesen ült az asztalnál. A kenyérhaját, amit nem tudott megrágni, én rácsální

⁵⁸ Muskovics 2016b. 34.

ORVOSI VIZSGÁLATI LAP A HAZATÉRŐK RÉSZÉRE.

Sorszám: 29927 Kor: 1923. X. 9
 Név: Pálmai Ferenc Lakóhely: Tárnok
 Anyja neve: Lászlókné
 Fertőtlenítés napja: 1948. MÁJ. 17 Fertőtlenítést végző aláírása

1. Általános orvosi vizsgálat az átadó, átvéví állomáson:	Vizsgálat napja	Lelet	Intézkedés	Aláírás
	9/17.	Elváltozás nélkül. Elváltozás:		<i>[Handwritten signature]</i>
2. Tüdővizsgálat:				
3. Malária-vizsgálat:		gyanus positív negatív		
4. Gonorrhoea-vizsg.		positív negatív		
5. Hatósági orvosi vizsgálat:	1948 V/24 9/28 X/12 X/18 V/15	- - -	- - -	<i>[Handwritten signature]</i>
		- - -	- - -	<i>[Handwritten signature]</i>
		- - -	- - -	<i>[Handwritten signature]</i>
		- - -	- - -	<i>[Handwritten signature]</i>

Figyelmeztetés.

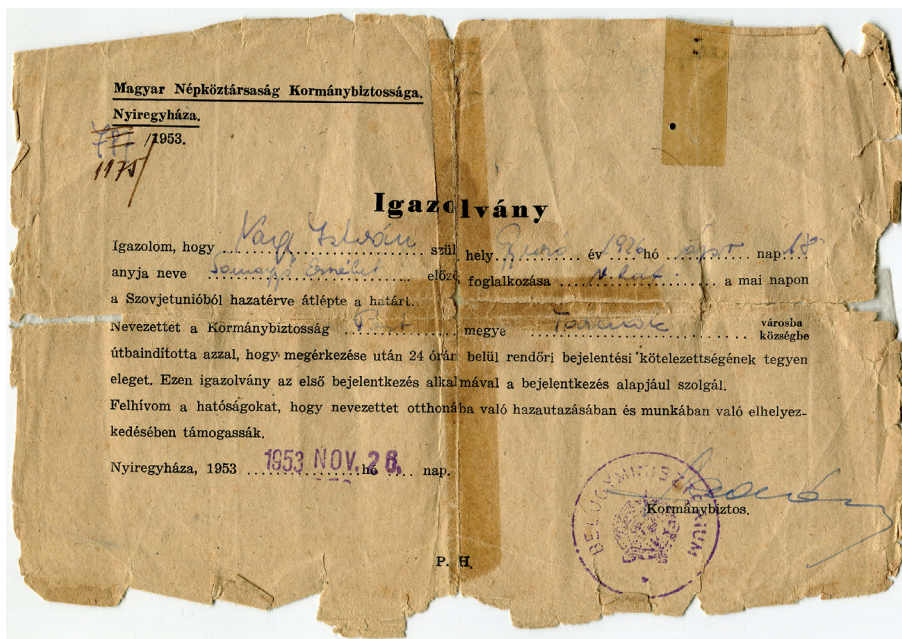
1. Ez a lap okirat. meg kell őrizni!

2. Minden hazatért hadifogoly a magyar határ átlépésétől számított 20 napig négynaponként jelentkezni köteles a tartózkodási helye szerint illetékes hatósági orvosnál annak rendelőjében, illetve körlátogatása alkalmával. A vizsgálat ingyenes. A fekvőbeteg a hatósági orvost lakására kéri. Az, aki ezt a rendelkezést nem tartja be, nem részesül hadifogoly-kedvezményben.

Fővárosi Nyomda Rt

„HITTÜNK, MERT JÓ KERESZTÉNYEK VOLTUNK.”

14. kép: Pálmai Ferenc Debrecenben kiállított orvosi lapja, 1948. május 17. (Pálmai Ferencné Lugosi Éva tulajdona)



15. kép: Nagy István igazolása, amelyet hazatérésekor Nyíregyházán állítottak ki, 1953. november 26. (Horváth Gézáné Nagy Margit tulajdona)

kezdtem és mind megettem. Szegény papám csak mosolygott. »Ugye milyen jó ez?« – szólt csendesen.⁵⁹

Lugosi Ferenc így emlékezett vissza arra a pillanatra, amikor három és fél év után újra láthatta édesanyját. »És akkor a mamát láttam egész hátul. Törülgette a kezét a kötényébe. [...] Eszembe jutott Petőfi-nek a verse. Egész úton – hazafelé – / Azon gondolkodám: / Miként fogom szólítani / Rég nem látott anyám? [...] A mama nem tudott szólni, én nem tudtam szólni.«⁶⁰

Nagy István, aki utolsó tárnokiként tért haza 1953 végén, közel egy hónap után tudott sírni: »Mikor beléptem a szobába a szüleim elé, szólni sem tudtam a meghatottságtól és az örömtől, szívem majd megszakadt, de egy könnycsepp sem jött a szememből. Majd egy hónap múlva már a nagy stressz felengedett, és mikor rá gondoltam a hazaérkezésre, mint a megáradt patak, úgy folytak a könnyeim.«⁶¹

⁵⁹ Muskovics 2016b. 108.

⁶⁰ Muskovics 2016b. 52.

⁶¹ Muskovics 2016b. 87.

Tárnok gyásznapja 1945 óta január 8-a, amikor a férfiak jelentős részét kényszermunkára hurcolták. A túlélőkben a mai napig ott vannak a kérdések: Mit vétettem? Kinek ártottam? A hozzátartozók pedig a mai napig felteszik a kérdést, hogy mi történt szerettükkel. Ezekre pontos válaszok a mai napig nincsenek és már nem is lesznek.

Az elhurcolásról, a táborokban átélt dolgokról hosszú éveken keresztül nem lehetett beszélni. Az otthon maradottak nem gyászolhattak, nem panaszkodhattak. A túlélők sem beszélhettek fájdalomikról, sérelmeikről, megpróbáltatásaikról. A kényszerű hallgatás eredménye, hogy a mai napig nincs a köztudatban, hogy a II. világháború utolsó hónapjaiban, illetve az azt követő években hány százezer ártatlan civilt hurcoltak el, ítélték el, és tűnt el nyomtalanul a táborokban. Arra sem fog fény derülni, hogy hányan voltak azok, akik 1945. január 8-án az érdi Vásártérről indultak el az ismeretlenbe. Szintén homály fedi, hogy közülük hányan nem tértek vissza. A dokumentumok hiányosak, nehezen fellelhetők, és a túlélők is egyre kevesebben vannak.

Tárnokon az I. és II. világháborús emlékműnél, valamint a római katolikus templomban évtizedek óta emlékezünk

az elhurcoltakra és a II. világháború valamennyi áldozatára.⁶² A korábbi években a túlélők meséltek a szentmise és a koszorúzás után tartott összejövetelen, de 2014 óta már egy fogságból hazatért tárnoki sem tud részt venni a megemlékezéseken.⁶³

Évről évre ezen a napon egyre kevesebben vannak a szerettük elvesztését közvetlenül megélt családtagok is. A borzalmakat átélők és a hozzátartozók számára természetes volt és természetes ma is, hogy január 8-án nyilvánosan is megemlékezzenek. Ezek a családok a mai napig féltve őrzik az elhurcoltak személyes tárgyait, a táborokban készített használati eszközöket. Az emlékezés azonban nemcsak az elhurcoltakat ismerők, a közvetlen leszármazottak feladata. Emlékeznie kell mindenkinek, aki tárnokinak mondja magát, függetlenül attól, hogy tárnoki ősókkal rendelkezik-e vagy sem.

A táborokban átélt dolgokat el lehet mesélni, az igazi szenvedést azonban csak a táborokat megjártak élték át. Azt azonban megtehetjük és kötelességünk is megtenni, hogy a túlélők elbeszélései alapján megismertessük a fiatalabb generációkkal az akkor történeteket, hogy a későbbi évtizedekben is legyenek, akik emlékeznek településünk gyásznapjára, hogy az elhurcoltak emléke sose merüljön feledésbe!

⁶² Tárnokon 1946 óta tartanak január 8-án szentmisét a Rózsafüzér Királynéja templomban.

⁶³ A tanulmány írásakor, 2017 decemberében az 1945. január 8-án elhurcolt és a táborok borzalmait megélt tárnokiak közül még ketten élnek.



FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Földrajzi Múzeum (MFM)

Érdi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei (ÉNBj)

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

V.1026.D/a Diósd nagyközség iratai. Népi demokratikus kori iratok. Képviselő-testületi iratok (V.1026.D/a)

V.1137.D/a Tárnok nagyközség iratai. Népi demokratikus kori iratok. Képviselő-testületi iratok (V.1137.D/a)

Cserháti István tulajdonában lévő anyagok

Emlékmű Bizottság jegyzőkönyvei

A II. világháborúban elhunyt tárnokiakra vonatkozó kérdőívek és összesítő füzet

BOGNÁR Zalán: 100 000 civil elhurcolása 'málenkij robotra' Budapestről és környékéről, 1944. december–1945. április. In: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Budapest, Kárpát-medence – 'málenkij robot', emlékezet. Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 39–58. (2017a)

BOGNÁR Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálzási arányuk. In: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának Évkönyve 2015–2017.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága–Kairosz Kiadó, 2017. 66–98. (2017b)

BOGNÁR Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2012.

BOGNÁR Zalán: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944–45-ben. In: MARKÓ György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2005. 181–190.

DIÓS István, Dr. (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon.* XIII. Budapest, Szent István Társulat, 2008.

LENDVAI TIMÁR Edit (szerk.): *Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáboráiban 1945–1954.* Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, 2016.

MUSKOVICS Andrea Anna, Dr.: Ahogy az emlékezet megőrizte. Tárnokiak málenkij roboton. In: LENDVAI TIMÁR Edit (szerk.): *Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáboráiban 1945–1954.* 1. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, 2016. 167–184. (2016a)



- MUSKOVICS Andrea Anna: Civilek elhurcolása Érdről és környékéről, 1945. január 8.
In: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Budapest, Kárpát-medence – málenkij robot', emlékezet. Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 59–72. (2017a)
- MUSKOVICS Andrea Anna: „Mit vétettem, kinek ártottam?” *Tárnokiak malenkij roboton.* Tárnok, Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata, 2016. (2016b)
- MUSKOVICS Andrea Anna: Tárnokiak és érdiiek útja a Szovjetunió lágereibe. A visszaemlékezések tükrében. In: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának Évkönyve 2015–2017.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága–Kairosz Kiadó, 2017. 193–208. (2017b)
- POKORNY Ferenc: *Részletek a II. világháború honi eseményeiből. Érd 1944–1945. Érd a II. világháborúban. Visszaemlékezéseim a második világháború fronteseményeire.* é. n. http://csukalib.hu/download/ht/ht_2.pdf (Letöltve: 2016. szeptember 18.).
- Sz. n.: Értük zúgnak a harangok. *Tárnokhír* 2006/december. 28–29.
- TIMÁR Edit: Érdiek a szovjet hadifogolytáborokban. In: KUBASSEK János (szerk.): *Érdi Krónika.* Érd, Érd Város Önkormányzata, 2000. 317–333.

A 'málenkij robot' tárnoki áldozatai

Elhunytak

Balon Ferenc
Balon Imre
Böde István
Czeilinger Andor
Czeilinger Péter
Csabai András
Debreczeni László
Dóczi József
Dolgos Lajos
Dombos Mihály
Drevenka Tamás
Farkas Róbert
Fenyvesi József
Fischer Richárd
Gágovics Ferenc
Hartai József
Kállai János
Kokics Lajos
Lepnyák István
Mayer Ferenc
Melicher Emil
Mészáros József
Mészáros József
Mihálovics Pál
Miks János
Mikulásik Antal
Moldován Márton
Monori András
Moravek Gábor
Mosonyi József
Muskovits Ernő
Muskovits József
Nagy János

Patatics András
Paulik Pál
Petró József
Petró Károly
Petró Lénárd
Pintér Ferenc
Pinthoffer Jenő
Polacsek Ferenc
Polacsek István
Poszmik Ferenc
Poszmik József
Rác Emil
Rác József
Rónaszéki Ferenc
Rozovits Mihály
Somogyi István
Somogyi Pál
Strbik István
Szathmári József
Takács József
Tárnoki János
Umführer János
Vadkerti T. Ferenc
Vajda István
Vakulya József
Vas Imre
Veszeli Andor
Viczing István
Viktóriusz Ferenc
Weisz Árpád
Zombori Imre
Zsolnai József
Zsovák Péter

Fogságot túlélők

Arányi (Bilik) János
Czugler József
Czugler Mátyás
Daróczy ?
Drobni József
Erdei István
Eskulics Ferenc
Eskulics Gyula
Eszéki Imre
Futó Ferenc
Futó József
Halmi (Hibity) Ferenc
Jézsó András
Jézsó János
Jézsó József
Kincses Ferenc
Kincses István
Kincses Vince
Kiss Tamás
Kokics János
Kokics Tamás
Kussa József
Kussa Viktor
Lehel (Lizicska) József
Lehel (Lepnyák) József
Lengyel Sándor
Lugosi (Lulity) Ferenc
Lukács József
Mészáros Emil
Mészáros Mihály
Mohácsi (Zamecsnyik) Lajos
Molnár József
Muskovics József
Muskovits Béla
Mülhauser Ferenc
Mülhauser Lajos
Nagy István
Nagy János
Németh Pál
Padányi Béla

Pálmai (Poszpisek) Ferenc
Pálos István
Palotai (Petró) Emil
Papp József
Pátrovics Ferenc
Pátrovics János
Pluhár Rezső
Poszmik János
Poszmik Mihály
Rákóczi István
Romhányi Gyula
Romhányi István
Sefcsik Vince
Somogyi Pál
Szabó István
Szépvölgyi (Lizicska) Ferenc
Szilágyi Sándor
Szlama Ferenc
Szlama István
Szűcs Sándor
Takács István
Tárnoki (Skornyak) Emil
Taródi János
Tóth Imre
Viczing Győző
Viktóriusz József
Zungóczi István

Visszaszöktek

Ábel Gáspár
Ábel József
Battai Nándor
Czabajszki József
Csepeli Károly
Csernyánszki János
Eskulics Emil
Eskulics Ferenc
Eskulics Imre
Eskulics Róbert
Eskulics Tamás

Halmai (Hibity) Albin
Haraszi (Hibity) Mihály
Jámbor (Patatics) István
Kincses (Kapunics) Ádám
Kleman Vilmos
Kőfalusi (Kokics) Antal
Kövesdi (Kokity) István
Lugosi Miklós
Márcki László
Méder Ferenc
Mészáros István
Mikes Ferenc

Muskovics Albin
Pálos (Poszmik) István
Palotai (Petró) István
Papp Lajos
Petró Imre
Pintér Lőrinc
Pintér Mihály
Rutai Ferenc
Szigetvári (Szlama) Andor
Szlama István
Zombori Albin

A 'málenkij robotra' elhurcolt tárnokiak listája nem teljes, a kutatások folyamatosan zajlanak. Kérjük, ha bármely személlyel kapcsolatban információval rendelkezik, vagy további nevekről van tudomása, keressen meg minket! Célunk, hogy egyszer elkészülhessen a 'málenkij robotra' hurcolt tárnokiak emlékalbuma.

Elérhetőség:
Muskovics Andrea Anna
70/546-7942
dusenko84@gmail.com

„Gyászol az én kicsi falum...”



Megemlékezők 2016. január 8-án (Fotó: Czabán Dávid, 2016)



A II. világháború áldozatainak emlékére meggyújtott mécsesek és az emlékezés koszorúi a világháborús emlékműnél (Fotó: Czabán Dávid, 2016)

„HITTÜNK, MERT JÓ KERESZTÉNYEK VOLTUNK.”

43

MUSKOVICS ANDREA ANNA



Egyre kevesebben vannak azok, akik elhunyt édesapjuk emlékére gyújtanak gyertyát (Fotó: Czabán Dávid, 2017)